

## Idősödő társadalom és az oktatási rendszer\*

---

### Szell Krisztián

szociológus, közgazdász,  
az ECOSTAT GTI elemzője

E-mail: Krisztian.Szell@ecostat.hu

A népesedési előrejelzések szerint a Föld túlnépesedése fenyeget, mellyel szemben szinte valamennyi európai országban a népesség csökkenésére lehet számítani. Európa – akárcsak a legtöbb fejlett régió – demográfiai helyzetét azonban még jobban jellemzi a korösszetétel erőteljes megváltozása. A népesség egyre idősebbé válik, elsősorban a tartósan alacsony termékenység és a növekvő várható élettartam következtében. Ezáltal a teljes függőségi arány és az öregedési index fokozatosan és – a „baby boom” generációk miatt – ciklikusan növekszik az Európai Unió tagországaiban, köztük Magyarországon is. Az idősödés egyre nagyobb kihívást jelent az egyes országok gazdasági, társadalmi berendezkedésére.

Jelen tanulmány bemutatja Európa és Magyarország várható hosszú távú demográfiai trendjeit, valamint a demográfiai változások fő mutatószámait. Majd elemzi a magyar oktatási rendszer jelenlegi struktúráját és az azt meghatározó tényezőket, összetevőket. További célja, hogy bemutassa a lehetséges jövőbeli tendenciákat és ráirányítsa a döntéshozók figyelmét néhány fontos aspektusra, annak érdekében, hogy az oktatás területén helyes stratégiai döntések születhessenek.

TÁRGYSZÓ:

Oktatási rendszerek.

Öregek.

---

\* A szerző ezúton mond köszönetet *Augusztinovics Máriának*, aki kritikai észrevételeivel, gondolatébresztő megjegyzéseivel segítette munkámat. A tanulmányban ismertetett elemzésekért, következtetésekért és az esetleges hibákért kizárólag a szerzót terheli felelősség.

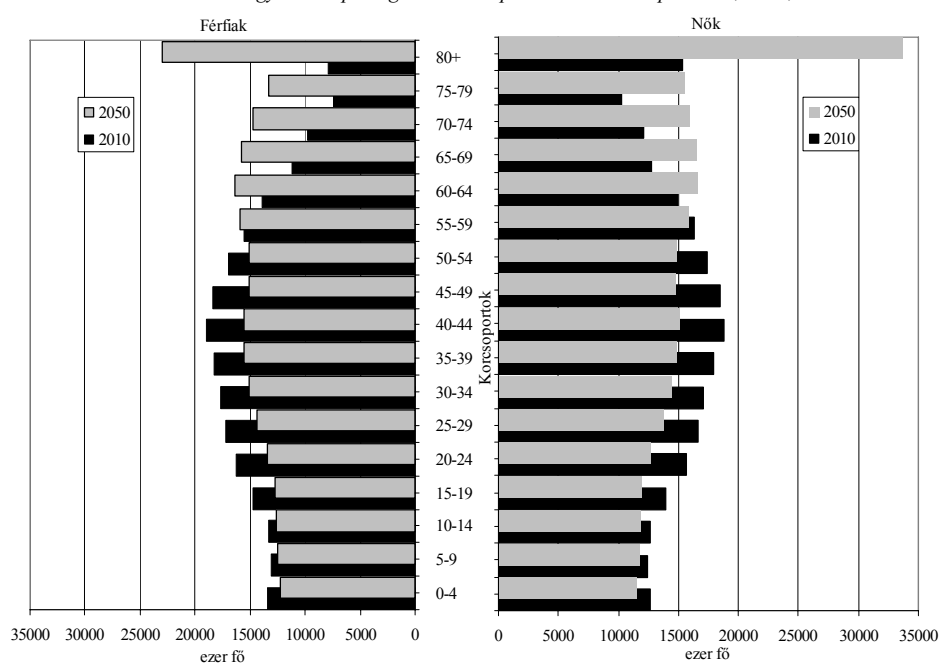
A XXI. sz. első évtizedében világviszonylatban tapasztalható demográfiai folyamatok számos új feladatot állítanak a világ országainak, régióinak gazdasági és társadalmi elé. A Föld túlnépesedése fenyeget, miközben Európában hosszabb távon a népesség csökkenésére és a korstruktúra erőteljes megváltozására, idősödésére lehet számítani. Az ENSZ népesség-előrejelzése alapján, a közepes forgatókönyv szerint, mely az egész világra egyre inkább jellemzővé váló 1,85-ös átlagos gyermekszámmal, a halandóság és a nemzetközi vándorlás eddigiekben tapasztalható irányával és mértékével számol, a Föld lakossága 2050-re meghaladja a kilenc milliárd főt, amely a jelenlegihez képest csaknem 50 százalékos növekedés. Ez a növekedés azonban a fejlődés különböző fokán álló térségekben nem egységesen megy végbe. A népességnövekedés legnagyobb hányada a fejletlen, illetve a kevésbé fejlett régiókra koncentrálódik, míg a gazdasági modernizáció magasabb szintjén levő országok esetében – kiváltképpen Európában – inkább a népesség fogyására és egyben öregeedésére lehet számítani. Ez azt is jelenti, hogy Európa világnépességben betöltött demográfiai súlya a XXI. században folyamatosan mérséklődni fog, azaz 2050-ben az embereknek a jelenlegi 11 százalékhoz képest már csupán 8 százaléka fog Európában élni. Mindezek ellenére Európában a népesség csökkenése – főként a nemzetközi vándorlásnak köszönhetően –, előreláthatólag nem lesz olyan erőteljes mértékű (40 éves távlatban 5-6 százalék körüli), mint azt sokan gondolnák.

## 1. Az EU27 országainak demográfiai folyamatai

Európában a demográfiai viszonyok kritikussá válását elsősorban nem a népesség fogyása, hanem a népesség öregeése okozza. Ezáltal az eltartási teher fokozatosan és egyben ciklikusan növekszik, amely ciklikusság a második világháború utáni „baby-boom” generáció nemzedékről nemzedékre történő életút-kifutásaiból adódik. Ezek a népesedési viszonyok egész Európában általánosak, ugyanakkor az öregeedési szintek lényegesen különböznek, de összességében igen magasak az egyes tagállamokban. Az idősödési folyamat lényege a teljes korstruktúra átalakulása, a korösszetétel eltolódása az idősebb korosztályok felé, vagyis a korfa megnyúlása. Ennek következtében az időskori függőségi ráta, vagyis az idős népesség (65–X éves) a 15–64 éves (potenciálisan aktív) népesség százalékában nő, a gyermekkori függőségi ráta, azaz a gyermeknépesség (0–14 éves) a 15–64 éves népesség százalékában pedig csökken. A teljes függőségi arány (a gyermekkori és az időskori függőségi ráták ösz-

szege) és az öregedési index, az idős népesség (65–X) a gyermeknépesség (0–14 éves) százalékában is egyre gyorsabban növekszik. Mindezek alapjaiban rázzák meg az eddig felépített gazdasági, társadalmi, szociális rendszereket. Az előrejedés elsősorban az alacsony termékenység és a javuló életkilátások, azaz a növekvő várható élettartam eredménye. További befolyásoló tényező a globális urbanizációs folyamat hatására is egyre erősödő nemzetközi migráció alakulása, hiszen nagyobb részt a fiatalabb korosztályok tagjai szánják rá magukat külföldi letelepülésre.

1. ábra. Az EU27 együttes népességének korcsoportok szerinti korpíramisa, 2010, 2050



*Megjegyzés:* Mivel az EU27-re vonatkozóan nem állnak rendelkezésre – sem az elmúlt évek adataiban, sem az előrejelzésekben – a 80 év feletti népességre korévenkénti adatok, így a korfában a 80 év feletti csak öszszeszevontan szerepeltethetők.

*Forrás:* Saját számítás, Eurostat, Europop 2008 konvergencia-foratókönyv<sup>1</sup> alapján.

Ha az Eurostat előrejelzései alapján az EU27 tagállamait vesszük szemügyre, a népességváltozás a bevándorlásnak köszönhetően, bár egyre lassuló ütemben, a jelenlegi 495 millió főről 2035-re eléri az 521 millió főt, majd 2050-re fokozatosan

<sup>1</sup> Adott év népességszáma január 1-jén. A kidolgozott módszer azon a feltételezésen alapul, hogy az Európai Unió tagállamai között jelenleg meglévő társadalmi-gazdasági és kulturális különbségek hosszú távon feloldódnak. A tagállamok születési és halálozási arányszámái összetartanak és közelítenek a jelenleg „előfutárnak” számító fejlettebb országokéhoz, valamint a nettó migrációs egyenleg a nulla felé tart.

csökken 515 millió főre. Vagyis az elkövetkező évtizedekben összességében nem jelezhető előre népességcsökkenés az Unióban, viszont a népességben belül a társadalom korstruktúrája és egyben családszerkezete jelentősen átalakul. Az idős korcsoportok száma és aránya az utóbbi években fokozatosan növekszik, 2008-ban az EU27 együttes népességének 17 százaléka volt 65 év feletti, ezen belül a 80 év feletiek aránya meghaladta a 4 százalékot, ezáltal az európai országok lakossága a világ legidősebb népességei közé tartozik. Ez a jövőben sem lesz másképp, a továbbiakban is jelentős időszedéssel kell számolni.

Az előrejelzések szerint az Unió belüli *gyermekkorú népesség* (0–14 éves) száma 2019-ig több mint 1 millió fővel emelkedik, azonban ezt követően 2050-ig közel 7 millió fővel folyamatosan csökken, amelynek következtében az össznépességben belüli arányuk a jelenlegi 16 százalékról 14 százalékra változik. A legerőteljesebben, néhány éves emelkedő trend után, a *teljes munkaképes korú népesség* száma (15–64 éves) fog csökkenni, 2030-ig 11 milliót meghaladóan, míg 2050-re a csökkenés mértéke csaknem eléri a 40 millió főt. Ennek eredménye lesz a jelenlegi 67 százalékos össznépességben belüli arány 10 százalékpontos csökkenése. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a potenciálisan aktív népességben belül több lesz az idősebb munkavállaló, főként az 55–64 éves korosztály száma növekszik majd. A 65 éven felüliek száma 2050-ig számottevően és lineárisan közel 64 millió fővel emelkedik, ebből kifolyólag 4–5 évtized elteltével már csaknem minden harmadik ember 65 évesnél idősebb lesz. Ezen belül a leggyorsabban növekedő korcsoport a 80 év feletieké lesz, számuk a következő 40 évben 2,5-szeresével nő. A legidősebb korosztályokban a várható élettartamok nemenkénti különbözősége miatt a nők aránya egyre magasabb lesz. Mindezek hatására az európai társadalmakban fokozatosan – a becslések szerint 10 évente csaknem 2 évvel – nő az átlag, valamint a medián életkor. Összességében tehát a demográfiai folyamatok következtében a jelenleg érvényben levő statisztikai fogalmi rendszer szerinti *eltartottak* száma – a „baby-boom” nemzedékek okozta átmenetileg enyhébb, illetve stagnáló időszakok mellett – tendenciózusan nő, míg az *eltartók* száma drasztikusan csökken. Vagyis a teljes eltartottsági ráta, mindenek előtt az idősek egyre növekvő arányának következtében, ugrásszerűen növekszik, 20 év múlva elérheti a 60 százalékot, 2050-re pedig 75 százalékra emelkedhet. Ezen túlmenően az öregedési index túllépheti a 200 százalékot, vagyis száz gyermekkorúra kétszáz 65 éven felüli ember jutna.<sup>2</sup>

A második világháború utáni „baby-boom” korosztályainak idős korba lépésével, vagyis a 2010-es évet követően az időszedés folyamata tovább folytatódik, sőt egyre nagyobb intenzitással éri el az európai államokat, köztük Magyarországot is. Mivel a

<sup>2</sup> Meg kell jegyezni, hogy a statisztikai korhatárok és számítási alapfogalmak a jövőben valószínűleg többkevesebb változáson mennek majd át, amitől függetlenül a társadalmi-gazdasági rendszer igazodása a fentebb említett folyamatokhoz elengedhetetlen. Az egyes tagországok demográfiai folyamatairól és a regionális különbségekről bővebben: Kovács [2004], Hablicsek [2008], Gábos–Kopasz [2008], Giannakouris [2008].

demográfiai tendenciákból adódó összhatások dinamikája erősödni fog, ezért a közvetett, illetve közvetlen következmények is tovább erősödnek majd. A lakosság átlagos élettartamának növekedése pozitív fejlemény, egy új lehetőség, semmiképpen nem tekinthető káros jelenségnek. Ugyanakkor nem kis adaptációs problémákat is felvet és ennek következtében számos megoldásra váró feladattal kell szembenézni összeurópai szinten, az egyes tagállamok szintjén és regionális szinten egyaránt. Nehezíti a feladatot, hogy a történelem folyamán ilyen határozottan az öregedés irányába mutató demográfiai változásra még nem volt példa.<sup>3</sup> Így elsősorban és lényegében elsőként az EU-nak kell megtalálnia az adaptáció megfelelő módjait, hiszen a világ többi állama (Japánt kivéve) csak később találja szembe magát ezzel a ténnyel.<sup>4</sup>

Nem véletlen, hogy az Európai Unióban már az 1980-as és 1990-es évektől kezdve, az ezredfordulót követően pedig egyre határozottabban foglalkoznak a népesség öregedésének költségvetési és társadalmi hatásaival és az ezekből fakadó feladatokkal. Számos EU-közlemény és -jelentés veszi számba az idősödés eredményeként keletkező hosszú távú jövőbeli változásokat, valamint a szükséges mentális és szerkezeti reformokat, alkalmazkodási és fejlődési lehetőségeket, akcióprogramokat. Ezek célkitűzései között szerepel többek között:

- a növekvő gazdasági inaktivitás kezelése,
- a foglalkoztatás további bővítése, a versenyképesség javítása,
- a megfelelő migrációs politika kialakítása,
- a koralapú diszkrimináció mérséklése,
- a szegénység elleni küzdelem,
- a társadalmi és nemzedékek közötti szolidaritás elősegítése,
- az új családpolitikai ösztönzők megtalálása,
- a szociális védelmi rendszerek (például nyugdíj, egészségügy) fenntarthatósága és átalakítása,
- az időskorúak ellátásának biztosítása,
- az életmód és a fogyasztási szerkezet változásából eredő újfajta társadalmi igények és szükségletek hatékony kielégítése, végül, de nem utolsónak
- a humán erőforrásba történő befektetés oktatási rendszert érintő kihívásainak kezelése.<sup>5</sup>

<sup>3</sup> Az eddigi demográfiai forradalmak a népesség robbanásszerű növekedésével jártak és legfőképpen a gyermeknépesség számának jelentős emelkedését hozták. (Tehát a magas teljes eltartottsági ráta nem új keletű, azonban azt elsősorban a gyermekkori magas aránya idézte elő.)

<sup>4</sup> Az Egyesült Államokban, a kedvező – elsősorban a fiatalabb generációkat érintő – nemzetközi migrációs folyamatoknak köszönhetően (migrációs többlet), az elkövetkező évtizedekben vélhetően nem jelentkezik az európaihoz hasonló mértékű elöregedési hullám.

<sup>5</sup> Az idősödő népesség által okozott kihívások kapcsán adott újabb EU-s előrejelzésekről és stratégiai célkitűzésekről bővebben: *EB* [2005], *EB* [2006], *EPC* [2006], *EC* [2007], *EB* [2009].

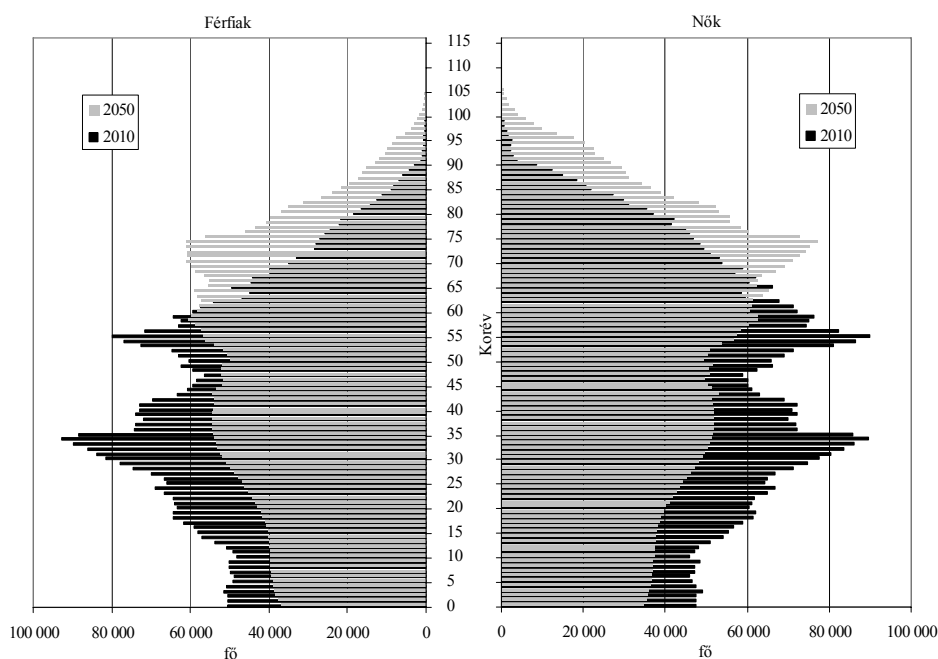
## 1.1. Magyarország népesedési viszonyai

A magyar népesedési viszonyokat tekintve sok esetben találunk hasonlóságot az európai demográfiai trendekkel, ilyenek például az alacsony termékenység és az öregedés jelenségei. Ehhez társulnak Kelet-Közép-Európa, a volt szocialista régió államainak rendszerváltozásból is fakadó jellegzetességei, mint a születéskor várható alacsonyabb élettartam és a magas halálozási gyakoriság. Ezen túlmenően azonban kimondottan magyar sajátosság a kedvezőtlen demográfiai folyamatok elhúzódó jellege, vagyis több évtizede a népességhez viszonyítva igen számottevő a halálozási többletből eredő természetes fogyás (*Józan* [2006]). Magyarországon a népesség száma huzamosabb ideje ténylegesen csökken, vagyis az 1980 óta tartó természetes fogyást a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege csak kisebb-nagyobb mértékben képes enyhíteni. Tovább mélyíti a magyar demográfiai válságot az öregedési folyamat felgyorsulása, melyet hazánkban igen erős ciklikusság jellemez. Ez mindenek előtt az 1949 és 1953 közötti időszakban hozott restriktív intézkedések (abortusz büntethetősége, gyermektelenségi adó) következménye. (Ezt a periódust nevezik a népesedéspolitikában Ratkó-korszaknak az akkoriban népjóléti, majd egészségügyi miniszteri posztot betöltő *Ratkó Annára* utalva.) Az ezen rendelkezések nyomán keletkezett, vélhetően az előrehozott születésekből is fakadó születési többlet „visszhangként” vonul végig az egymást követő generációkon, melynek eredménye, hogy hazánk népességi korfája a legszabálytalanabbak egyike Európában. Mivel 1956 nyarán visszavonták az abortuszt tiltó törvényt (majd a gyermektelenségi adót is), így ezt követően, akiknek korábban esetleg „nem kívánt, illetve nem tervezett” gyermeke született, azok később sok esetben vélhetően nem szültek több gyermeket. Mindezek a jövőben egyre komolyabb kihívások elé állítják a magyar gazdasági, társadalmi és politikai rendszert egyaránt. Gondoljunk csak a „Ratkó-gyermekek” 2010-től kezdődő, valamint az 1970-es évek második felében született „Ratkó-unokák” 2040-es évek környékén történő nyugdíjba vonulásának nyugdíj- és egészségügyi rendszert, valamint a munkaerőpiacot érintő következményeire.

A magyar lakosság száma a KSH adatai szerint 2009. január elsején 10 millió 31 ezer fő volt, amely a 2001-es népszámlálás eredményeihez képest közel 170 ezer fős csökkenést jelent. Az előrejelzések alapján ez a csökkenő trend továbbra is megmarad, vagyis a magyarországi népesség 2010 körül 10 millió fő alá, 2050-re pedig 9 millió fő alá csökkenhet. Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy ez a népességcsökkenés a XX. századi erőteljes népességnövekedés után következhet be. Az 1900. évi negyedik népszámlálás alapján a mai Magyarország területére számított népességszám nem érte el a 7 millió főt, a trianoni békediktátum utáni 1920. évi népszámlálás szerint a 8 millió főt. Majd, a második világháborút követő 1949. évi népszámlálási adat kivételével a magyarországi népesség folyamatos emelkedése volt tapasztalható.

talható egészen az 1980-as népszámlálásig, amikor már 11 millió felé közelített a magyar lakosság száma (Dányi [1997]). Tehát a XX. század előreláthatólag nagyobb mértékű népességyarodást hozott, mint amekkora csökkenés várható a XXI. században. Ezért véleményem szerint a népességcsökkenésen túl még lényegesebb jelenség a magyar társadalom korösszetételének alakulása.

2. ábra. A magyar népesség korpíramisa, 2010, 2050

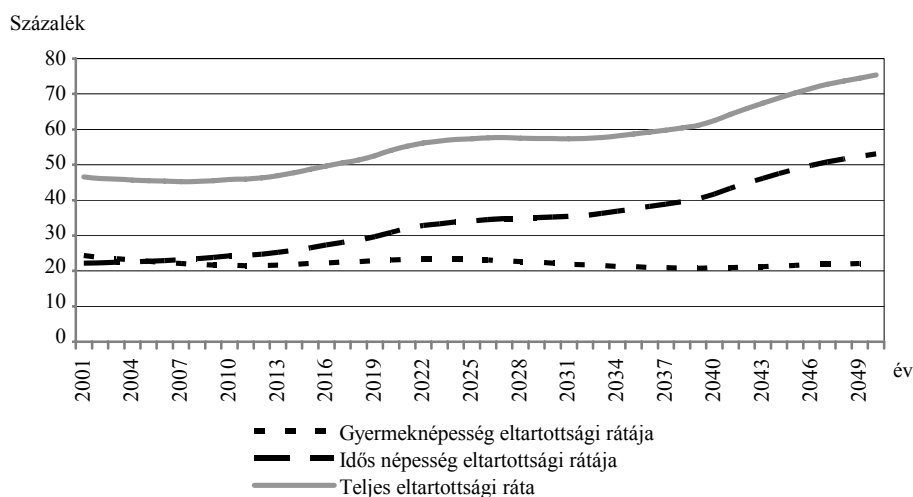


Forrás: KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2009 alapján.

A lakosság számának apadása a javuló, de még mindig magas halandóság mellett, elsősorban a reprodukciós szinthez szükséges születések elmaradásának a következménye. Ez a gyermek- és fiatalkorú népesség össznépességen belüli arányának csökkenését, illetve az idősebb népesség arányának növekedését vonja maga után. Jelenleg Magyarországon a gyermeknépesség aránya 15 százalék, a potenciálisan aktív népességé 69 százalék, míg a 65 éven felüli idős népességé 16 százalék. Ezek az arányszámok 2050-re sorrendben 13, 57, illetve 30 százalékra változhatnak. Ebből adódóan a teljes eltartottsági ráta, valamint az öregedési index dinamikusan emelkedik, amely igen jól illusztrálja a magyar népesség előregedési tendenciáját. A teljes eltartottsági ráta az idős népesség részarányának jelentős növekedése következtében 45 százalékról 75 százalékra növekedhet a következő 40 év távlatában. Ezen felül európai szinten is kiemelkedő Magyarországon a száz gyermek-

korúra jutó idősök aránya. Az öregedési index 2005-ben érte el a 100 százalékot, vagyis attól kezdve a 65 év feletti lakosság létszáma meghaladja a gyermekkorúak létszámát. 2040-re ez a mutatószám elérheti a 200 százalékot, 2050-re pedig 239 százalékra emelkedhet. Ez legfőképpen az elmaradt születések és az összességében javuló életkilátások miatt következhet be.<sup>6</sup> A 3. ábrán, amely a hazai eltartottsági ráták várható alakulását mutatja, jól kirajzolódik az öregedési folyamat előzőekben említett ciklikus jellege is.

3. ábra. Eltartottsági ráták várható alakulása Magyarországon, 2001–2050



Forrás: Saját számítás a KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2009. alapján.

Az öregedési folyamat befolyást gyakorol a munkaerőpiacra, a gazdasági növekedésre és versenyképességre, a családpolitikára, az esélyegyenlőségre, a társadalmi integrációra és szolidaritásra, az infrastrukturális hálózatokra, a szociális ellátásra (például időskori ápolás, ellátás), valamint a nyugdíj-, egészségügyi és oktatási rendszerekre. Tehát egy olyan komplex változáshullámot hoz létre, amelynek kezeléséhez számtalan tudományterület és szakpolitikai irányzat összehangolt munkájára és stratégiai válaszaira van szükség. A gazdasági válság még sürgetőbbé teszi a válaszok megtalálását, a strukturális reformok folytatását, hiszen tovább mélyülnek az egyes alrendszerek szerkezeti és működési problémái. A fenntartható társadalmi-gazdasági fejlődés érdekében a XXI. század egyik fontos kérdése, hogy miként tud az Európai Unió hatékony választ adni a népesség idősödésére. E tanulmány keretein

<sup>6</sup> Az utóbbi években lassan ugyan, de emelkedik a nők és a férfiak várható átlagos élettartama, ez jelenleg 77,8, illetve 69,8 év. Vagyis a nők átlagosan 8 évvel tovább élnek, mint a férfiak, aminek oka az, hogy a férfiak halálozási arányai minden korcsoportban meghaladják a nőkéét.



belül a magyar oktatási rendszerrel összefüggésben próbáljuk meg feltárni a jelenlegi oktatási struktúrát és viszonyrendszert, valamint a lehetséges jövőbeli tendenciákat és stratégiai válaszlehetőségeket.

## 2. A demográfiai helyzet és az oktatás helyzetének összefüggései

A népesség korösszetételének várható alakulása egyre gyorsabb változást indukál a gazdasági-társadalmi környezetben, amelyhez a strukturális rendszereknek előbb vagy utóbb, de mindenképpen alkalmazkodniuk kell. Ez az adaptációs folyamat – mint minden összetett rendszer és szervezetegyüttes esetén – hosszú időt vesz igénybe és mindig némi lemaradással zajlik. Ezért nem csupán a pillanatnyi helyzetfelmérésre, valamint az utólagos alkalmazkodásra kell odafigyelni, hanem a várható jövőbeni folyamatokra épülő és arra megoldási javaslatokat, cselekvési mechanizmusokat szolgáltatató stratégiai tervezésre is. Ez igaz az oktatásügy területére is, hiszen az egymásra épülő oktatási szintek kifutási ideje akár több évtized is lehet. Ugyanakkor a tanulási folyamat az eltérő életkori periódusokban más és más tanulási és ismeretszerzési módok előtérbe kerülésével egyre inkább átíveli az életet, a gyermekkortól kezdve a munkaerőpiacon való megjelenésen át, egészen a nyugdíjba vonulásig, az idős korig. Mindezek nyomán a jövőben végbemenő demográfiai folyamatok gyors és rugalmas változtatást követelnek az oktatási rendszer felépítésében, nagyban befolyásolva annak fejlesztési alternatíváit és az abban érvényesítendő távlati prioritásokat.

A csökkenő gyermeklétszámból fakadó tendenciák ismeretében elengedhetetlen a teljes oktatási hálózat befogadóképességét, valamint annak pénzügyi és infrastrukturális kapacitásait a várható demográfiai folyamatokhoz igazítani. Tehát a tervezést érdemben meghatározó tényezők között szerepel a felnövekvő nemzedék korcsoportonkénti létszámának alakulása, annak oktatási kereslete és területi megoszlása, valamint az oktatás várható szerkezeti és pénzügyi erőforrásigénye (*Polónyi–Timár* [2006a]). A jelenlegi magyar oktatási rendszert figyelembe véve az adott évben megszülető generáció három év után az óvodai nevelés igénybevételével kerül (illetve kerülhet) a közoktatás keretei közé. A tanulók a 18 éves korig tartó tankötelezettség és az azon túli korosztályok növekvő iskolarendszerű képzése, valamint a rugalmasabb és átjárhatóbb közép- és felsőfokú oktatási struktúra révén egyre később lépnek ki az oktatási rendszerből, ezáltal is egyre magasabb életkorra tolva az ún. posztadoleszcens szakaszt.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> A posztadoleszcencia (utóserdülőkor vagy fiatal felnőttkor) azt az életszakaszt jelöli, amely a jogi értelemben vett felnőtté válás és a ténylegesen önálló felnőttkor között húzódik meg. Vagyis a modern társadalmakban a felnőttkorba lépők csak fokozatosan töltik be a felnőtt szerepeket (munkába állás, saját jövedelem, lakás, családalapítás stb.). Erről bővebben: *Andorka* [2006] 328–369. old., *Vaskovics* [2000].

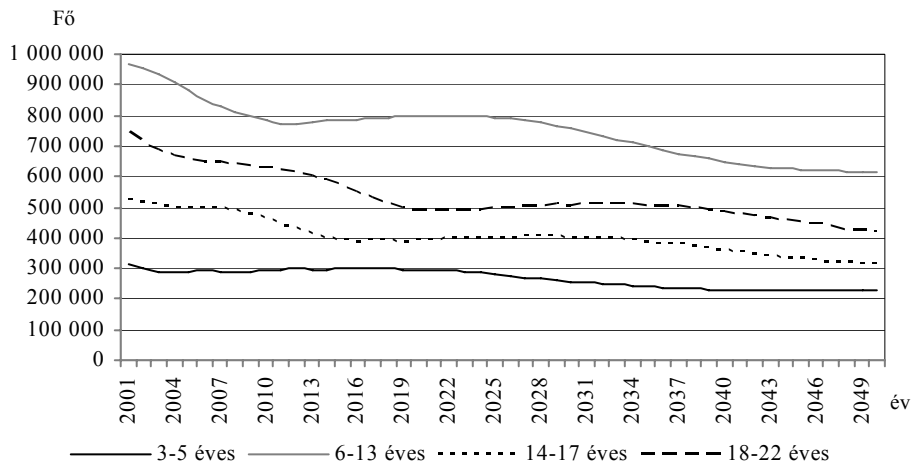
Egyes közelmúltbeli számítások (*Hablicsek* [2007a]) szerint az iskolai végzettség végső szintje általában az egyén 35 éves koráig kialakul. Tehát a magyar oktatáspolitikai jövőbeli tervezéséhez 3–4 évtizedet átölelő népességszám- és népességösszetétel-prognózis szükséges. A jelenleg iskolába kerülők 2–3 évtized múlva már a munkaerőpiacra kerülhetnek, azonban jelen pillanatban még nem lehet tudni, hogy milyen konkrét igényekkel, követelményekkel találkozhatnak majd ott. Ezért az oktatási stratégiák kialakításakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a jelen és az elkövetkező nemzedékek tagjainak, valamint a munkaerőpiac szereplőinek a különböző képzési szintekkel kapcsolatos elvárásait, keresleteit, illetve azok alakulását, valamint az egész életen át tartó tanulás, a felnőttképzés oktatásfejlesztési koncepciója mentén kitűzött célokat. A jövőbeni folyamatokat tehát egyrészt az egyes iskolai szinteken tanulók létszámának és részvételi hányadának alakulása és ennek komplex hatásai, másrészt az ugyanilyen lényeges tartalmi, minőségi, valamint mentalitásbeli változások lehetséges irányvonalai felől kell vizsgálni.

## 2.1. A fiatal korosztályok alakulása

A születések számának alakulása alapvetően meghatározza a néhány év múlva iskolaköteles korba lépő fiatalok számát, összetételét. Magyarországon az élveszületések száma az 1997-es évet követően 100 ezer fő alá csökkent, ami a népesség-előreszámítások szerint a következő évtizedekben már nem fogja meghaladni ezt a szintet. Az utóbbi években némi hullámmzással 95 és 100 ezer fő között mozgó élveszületési szám a 2020-as években 90 ezer fő alá, 2050-re pedig 70 ezer fő környékére csökkenhet. Ez azt is jelenti, hogy a megfelelő életkorban az oktatási rendszerbe lépők száma is csökkeni fog. A becslések szerint az óvodáskorú (3–5 éves) népesség a következő évtized folyamán lényegében 300 ezer fős szinten stagnál, majd 2030-ra 260 ezer fő alá esik, 2050-re pedig további 35 ezer fős csökkenés várható. Az általános iskolai korban lévők (6–13 éves) létszámának eddigi gyors esése 770 ezer főnél megáll, sőt a 2010-es években tízhúszezer fős emelkedés feltételezhető, azonban a 2020-as évek második felétől kezdve újbóli nagy volumenű esésre lehet számítani. Ha a középszintű oktatásban részt vevők túlnyomó hányadát adó 14–17 éves népesség alakulását nézzük, akkor a 2000-es évek közepétől a 2010-es évek első feléig erőteljes (100 ezres létszámot meghaladó) csökkenés látható. Majd több éves stagnálást és mérsékelt növekedést követően a 2030-as évektől újabb nagymértékű csökkenés prognosztizálható. A 18–22 éves népesség létszáma, amely a felsőfokú képzés legnagyobb létszámú „célközönsége”, enyhébb intenzitású időszakokkal, de erőteljesen csökken a 2020-as évek elejéig. Ezt követően, közel 20 év távlatában, érdemi létszámváltozás nem lesz, viszont a 2030-as évek végétől újabb nagyobb mértékű csökkenés várható. A tendenciák nyomán követésekor jól kivehető a már korábban tárgyalt ötvenes évekbeli művi beavatkozás hatására a korfán végigvonuló népesedé-

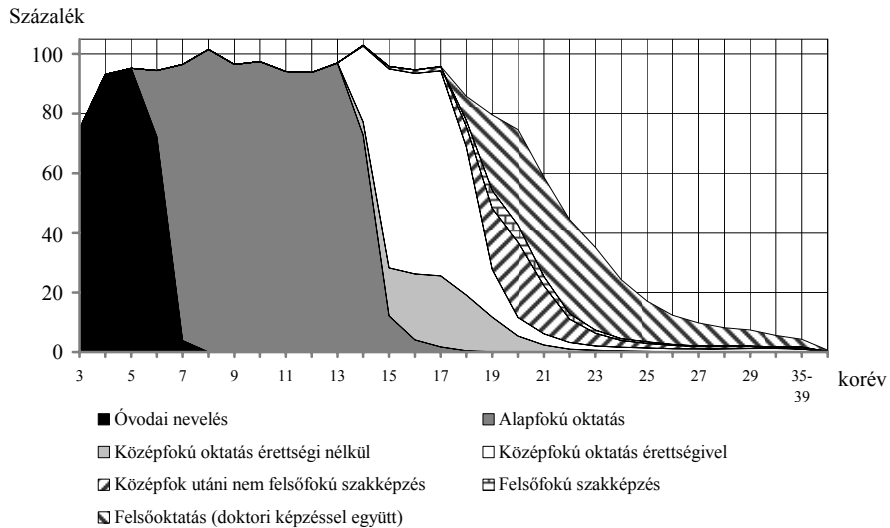
si hullámváz. Ebből következően az utóbbi évtizedekben zajló demográfiai apály mérséklődni fog, illetve megáll, de egy-két évtizeden belül – a kisebb-nagyobb megtorpanás ellenére – némi fáziskéséssel újból végigfut valamennyi korcsoporton.

4. ábra. Az iskolarendszerű képzés tekintetében meghatározó korcsoportok várható alakulása, 2001–2050



Forrás: Saját számítás a KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2009 alapján.

5. ábra. Óvodás gyermekek, tanulók és hallgatók korévenkénti megoszlása a nappali és a felnőttoktatásban az összes képzési szinten és tagozaton, 2008–2009



Forrás: Saját számítás a KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2009 és az OKM [2009] alapján.

Az egyes populációk periodikus mozgására és annak hosszabb távú következményeire az oktatásügyi szakembereknek és irányítóknak mindenképpen fel kell készülniük. Gondolniuk kell az infrastrukturális hálózat átalakítására, a hatékony pedagóguslétszám, illetve a minőségi tanárképzés kialakítására, a gazdasági és társadalmi igények eredményes kielégítésére, valamint a finanszírozás kalkulálására. Az átalakuló és egyre rugalmasabb oktatási rendszer következtében természetesen nem csupán a vizsgált korosztályokba tartozók jelenhetnek meg az óvodai nevelésben és az adott iskolai szinteken (gondoljunk például a túlkorosokra, avagy a felnőttképzésre). A gazdasági fejlődéssel Magyarországon is fokozatosan nő az iskolában eltöltött átlagos évek száma, vagyis kitolódik az oktatási rendszert igénybevevők életkora. Ezek értelmében az óvodai nevelésben és az iskolarendszerű képzésben részt vevők kor megoszlása heterogénebb képet mutat, ahogyan az 5. ábrában látható. Az adott oktatási szinteken szokásosan megjelenő korcsoportlétszámok alakulásának nyomon követése feltétlenül támpontul szolgál az oktatáspolitikai jövőbeni stratégiai döntéseinek megalapozásához.

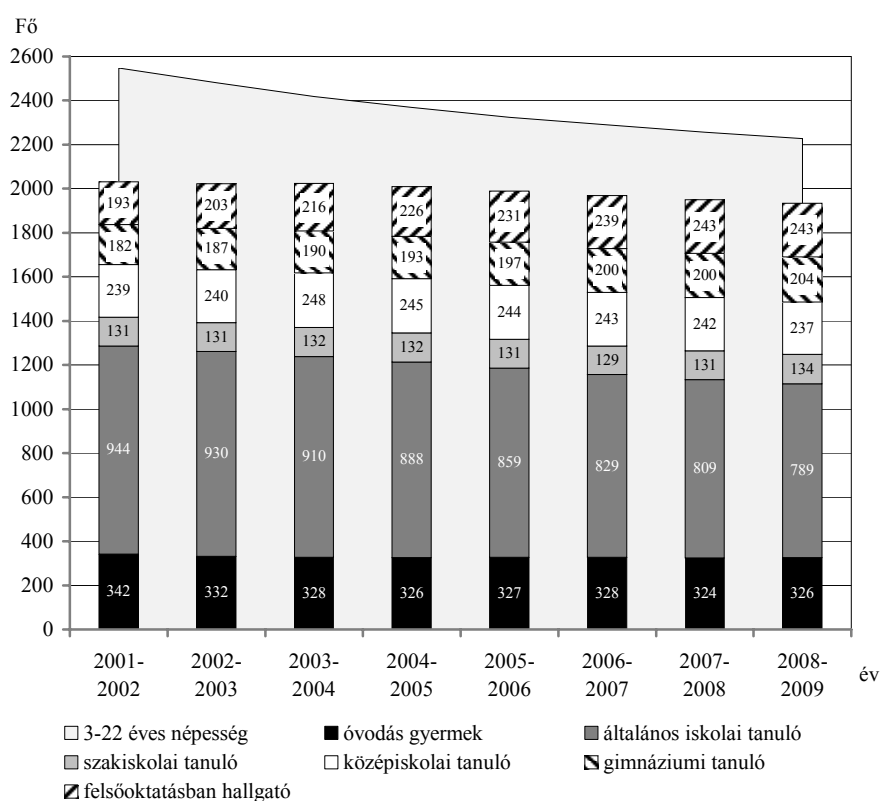
## 2.2. Az iskolarendszerű oktatásban való részvétel

Az egyes iskolatípusok iránti kereslet, a részvételi hányadok korcsoportonkénti alakulása szintén fontos meghatározója a tervezési folyamatnak. Magyarországon az egyes korosztályok beiskolázási arányszámai fokozatosan emelkednek. Napjainkra az óvodáskorúak részvételi hányada közelíti a 90, a tanköteles korban levők pedig a 100 százalékot. A 18–22 éves tanulók megfelelő korcsoporthoz viszonyított aránya a nappali oktatásban meghaladja az 50 százalékot. Az OECD 2007. évi adatai alapján Magyarországon a közoktatásban részt vevő 3–4 éves aluliak aránya az adott népességhez viszonyítva 83 százalék. Az 5–14 éves tanulók oktatási részvétele 100 százalékos, míg a 15–19 éves, valamint a 20–29 éves tanulók megfelelő népességhez viszonyított aránya 89, illetve 25 százalék. A 30–39 éves tanulók megfelelő korosztályon belüli aránya 6 százalék, a 40 év felettieké pedig nem éri el az 1 százalékot. Nemzetközi összehasonlításban a 20 éves aluliak részvétele az oktatási rendszerben az OECD-átlagnál egy kicsit jobb, azonban az idősebb korosztályokat tekintve még mindig lemaradás tapasztalható a fejlettebb államokhoz képest, ahol a tankötelezettségi kor után is magasak az iskolai részvételi arányok (OECD [2009]).

A 2008/2009-es tanévben 2 millió 150 ezren vettek részt óvodai nevelésben, közoktatásban, valamint felsőfokú képzésben, ami folyamatos csökkenést jelent az előző évekhez képest. Közülük nappali rendszerű képzésben 1 millió 931 ezren voltak, ez a 3–22 éves népességhez viszonyítva 88 százalékos részvételt jelent, amely arány az utóbbi években folyamatosan emelkedett, 1990-ben csupán 73 százalék volt. Ez az idősebb népesség magasabb iskolai részvétele mellett elsősorban annak köszönhető,

hogy a 3–22 éves népesség száma huzamosabb ideje csökken, az óvodai nevelésben és nappali iskolai oktatásban részesülők száma pedig csak a 2003/2004-es tanévtől kezdett lassabb ütemű csökkenésbe. Ebből következően az egyes részvételi hányadok növekedése nem jelenti egyúttal az oktatási rendszert igénybevevők abszolút számának növekedését. (Lásd az 6. ábrát.)

6. ábra. Az óvodai nevelésben és a nappali iskolarendszerű képzésben résztvevők számának alakulása, 2001/2002 és 2008/2009 között



Forrás: OKM [2009].

A 2008/2009-es tanévben az óvodások száma 326 ezer fő, amely 2 ezer fővel több, mint a tavalyi évben volt. A következő években az óvodások száma előreláthatólag kismértékben tovább fog növekedni, amelynek elsősorban két oka lehet. Egyrészt az óvodai nevelési hálózatot igénybe vevők számának néhány ezer fős növekedése várható, másrészt 2010-től új szabályozás lép érvénybe, mely szerint az óvodák egyetlen gyermeket sem utasíthatnak vissza helyhiány miatt, ha a gyermek elmúlt hároméves. Viszont a 2020-as évektől kezdve várhatóan számottevő csökkenés követ-

kezik majd be az óvodáskorúak számában, amelyet az óvodai férőhelyek számának is követnie kell.

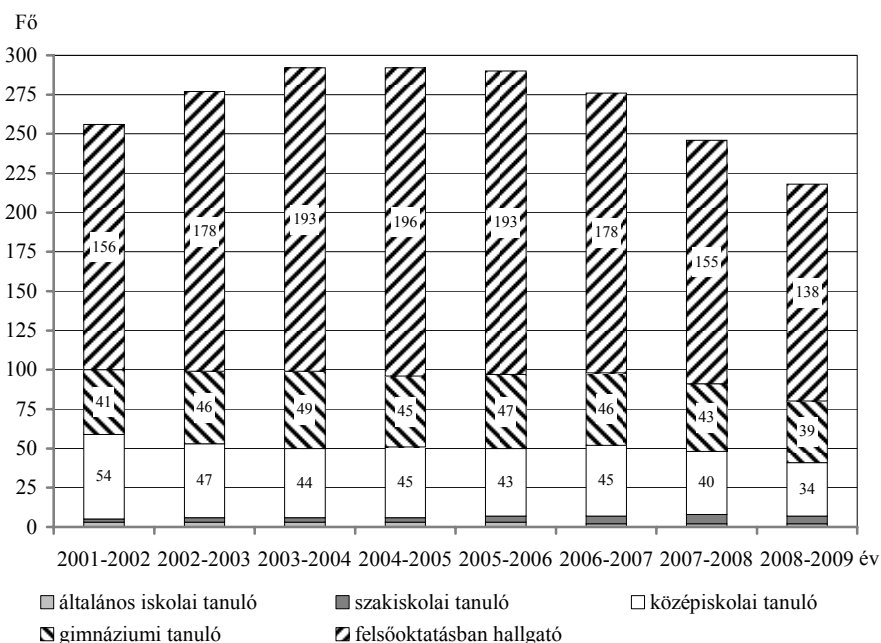
Az *általános iskolai tanulók* száma több évtizede csökkenő tendenciát mutat, a 2008/2009-es tanévben 789 ezer fő járt nappali alapfokú képzést nyújtó intézménybe. Az általános iskolát nappali oktatásban elkezdő tanulók létszáma az előző időszakokkal ellentétben, a 2010-es években némileg növekedni fog, de a 2020-as évek második felétől kezdve nagymérvű csökkenésre lehet számítani. Az általános iskolát végzettek száma 2008-ban 110 ezer fő volt, akik közül szinte mindenki a továbbtanulást választotta. Ez a továbbtanulási szándék valószínűsíthetően a későbbi években, évtizedekben is fennmarad a versenyképes tudás és képzettség követelménye és felértékelődése következtében.

A demográfiai folyamatokból adódóan a *középszintű képzések* létszámbázisát adó népesség száma a 2010-es évek második felétől közel 20 évig lényegében stagnálni fog, majd folyamatos csökken. A nappali rendszerű középfokú oktatásban a 2008/2009-es tanévben 575 ezren tanultak. Az utóbbi években a szakiskolába és a gimnáziumba járók számának enyhe emelkedése mellett, a szakközépiskolába járók számának csökkenése figyelhető meg. Ennek ellenére még mindig a szakközépiskolák a legnépszerűbbek, hiszen a nappali rendszerű oktatásban részt vevők 42 százaléka szakközépiskolába, 37 százaléka gimnáziumba, 21 százaléka pedig érettségit nem adó szakiskolába járt. Ezek az arányok az 1990-es évek elején sorrendben 44, 24 és 33 százalékok voltak. Összességében, a középfokú oktatáson belül, az iskolarendszerű szakképzés erősen visszaszorult, a tanulók a piacképesebbnek gondolt – és a későbbi továbbtanulást is lehetővé tevő – érettségit adó oktatási formák felé fordultak. Így a középfokú intézmények az egyre kevesebb tanulóért folytatott versenyben vertikális és horizontális terjeszkedésbe kezdtek. Ezáltal az alacsonyabb presztízsű iskolák egyre nagyobb veszélybe kerültek, valamint egyre gyengébb képességű hallgatók kerültek be a középszintű oktatásba, többek között e miatt is, némely szakmában szakemberhiány (például fémipari, építőipari szakok) keletkezett. Ez a tendencia gyűrűzött tovább a felsőfokú képzésekbe is a felsőoktatás tömegesedése révén.

A rendszerváltozás óta a felsőoktatásban részt vevő hallgatók létszáma növekedett erőteljesebben. A nappali tagozatos hallgatói létszám az 1990-es évek elejéhez képest több mint háromszorosára (243 ezer fő), az összes tagozatot figyelembe véve pedig majdnem négyszeresére emelkedett (381 ezer fő). Míg a kilencvenes évek elején csak minden harmadik jelentkezőt vettek fel, addig jelenleg ez az arány 70 százalék körüli. Azonban meg kell említeni azt is, hogy a 2005/2006-os tanévet követően – a nappali tagozaton tanulók létszámának enyhe növekedése, illetve stagnálása mellett –, összességében csökkenő a felsőoktatási intézmények hallgatóinak a száma. Ez egyrészt abból adódik, hogy a legérzékenyebb korosztály létszáma csökken, mely csökkenés a következő évtizedben tovább folytatódik, majd egy közel 20 éves stagnáló periódus után újbóli létszámvesztés jelezhető előre. Másrészt az is megfigyelhe-

tő, hogy megcsappant az idősebb korosztályok felsőoktatási részvételi szándéka, vagyis a 20 éven felüliek jelentkezési rátája számottevően csökken. Ennek egyik oka mindenképpen az lehet, hogy az esti és a levelező képzések egyre drágábbak, így főként azok számára érhető el nehezebben, akik alacsonyabb végzettséggel, ezáltal többnyire alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek.<sup>8</sup> Ezáltal számottevően szűkül a felfelé irányuló társadalmi mobilitás, hiszen a modern társadalmakban a társadalmi hierarchián történő feljebb jutásban meghatározó jelentőséggel bír a megszerzett képzettség, iskolai végzettség. Ez azt is jelenti, hogy a felsőoktatás jelenlegi struktúrája és teljesítménykapacitása hosszabb távon semmiképpen sem tartható fenn. Tehát a felsőoktatás mélyreható és racionális átstrukturálására van szükség, vagyis a felsőoktatás kiterjesztése által létrehozott mennyiségi eredmény helyett a minőségi kritériumokat kell erősíteni. Ezáltal lehet olyan, a piaci és társadalmi igényekhez igazodó értékálló diplomát nyújtani, amely vonzóvá teszi a felsőoktatást a hazai és a külföldi hallgatók, valamint a felnőtt népesség számára is.

7. ábra. A felnőttoktatásban, illetve a nem nappali rendszerű képzésben résztvevők számának alakulása, 2001/2002 és 2008/2009 között



Forrás: OKM [2009].

<sup>8</sup> Ezért is tartom téves döntésnek, hogy a 2010. január 1-jétől módosuló adójogszabályok értelmében megszűnik a 2010-től befizetett tandíj adókedvezménye.

Az Európai Unió az „Oktatás és képzés 2010” munkaprogramban a felnőttkori tanulásban részt vevők arányát a 25–64 éves korosztályon belül 2010-re 12,5 százalékban irányozta elő. Az Eurostat adatai szerint ez a mutatószám 2008-ban Magyarországon mindössze 3,1 százalék volt, míg az EU27-átlag 9,6 százalék. Tehát hazánkban az idősebb korosztályok képzésében még nagyfokú fejlődést kell elérni. Ennek ellenére 2003 óta, amikor ez a mutató még 4,5 százalék volt, folyamatosan csökken a részvételi arány az adott korosztályban. További intő jel, hogy a felnőtt, illetve a nem nappali oktatást igénybe vevők száma az utóbbi néhány évben lényegesen nagyobb mértékben csökkent, mint a nappali oktatásban részt vevők száma. Ezért a felsőoktatási intézményeknek az eddigieknél hatékonyabban kell bevonniuk a felnőtt lakosságot az általuk végzett felsőfokú szakképzésekbe, és ennek érdekében fejleszteni kell a felnőttoktatás képzési kereteit, minőségi feltételeit. Középfokú felnőttképzésben is jelentősnek mondható (az előző évhez képest 11 ezres, az ezredfordulóhoz képest pedig csaknem 20 ezres) csökkenés állt be, így jelenleg 78 ezer a résztvevők száma. Az egyes képzési típusok arányai alapján a felnőttek között kedveltebbé váltak a gimnáziumi és a szakiskolai képzések. A népesség általános képzettségi szintjének emelkedésével a felnőttoktatásban az eddiginél is kisebb súllyal esik majd latba az általános iskolai oktatás. (Lásd a 7. ábrát.)

### 3. A népesség iskolai végzettség szerinti összetételének alakulása

A 15 éves és idősebb népesség iskolázottság szerinti összetétele az elmúlt évtizedekben nagymértékben átalakult. Az alacsonyabb képzettséggel rendelkező idősebb népesség helyét lassanként felváltja az oktatási expanzió hatásait átélő és ezáltal magasabb képzettségű fiatalabb generáció. Tehát az iskolai részvételi hányadok növekedése, valamint az iskolában eltöltött idő kitolódása következtében a felnőtt lakosság általános képzettségi szintje emelkedést mutat. A 8 általánosnál kevesebbet végző emberek száma fél millió környékére zsugorodott, a 15 éves és idősebb népességhez viszonyított arányuk pedig 10 százalék alá csökkent. Az eddigi folyamatok alapján adott prognózisok szerint a továbbiakban is ennek a tendenciának az érvényesülésére számíthatunk. Hasonlóképpen – bár közel sem ilyen mértékben – csökkent a 8 általánossal rendelkezők száma és aránya is. Ezzel szemben az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek száma és a népességen belüli hányada intenzív emelkedést mutat. Az iskolai végzettség alakulásának előreszámításai szerint 2021-re a 15 éves és idősebb népesség több mint fele érettségivel, és/vagy diplomával fog rendelkezni. Eszerint tovább folytatódik a magasabban kvalifikált népesség számának és arányának növekedése. (Lásd az 1. táblázatot.)



1. táblázat

*A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettségének alakulása, 1990–2021*

Iskolázottsági jellemzők	1990		2001		2011		2021	
	Ezer fő	Százalék	Ezer fő	Százalék	Ezer fő	Százalék	Ezer fő	Százalék
<i>A 15 éves és idősebb népesség száma</i>	8 245	100	8 503	100	8 527	100	8 350	100
8 általánosnál kevesebb	1 806	22	950	11	519	6	276	3
8 általános	2 938	35	2 875	34	2 428	28	1 870	23
középszint érettségi nélkül	1 234	15	1 581	19	1 703	20	1 691	20
középszint érettségivel	1 544	19	2 163	25	2 545	30	2 819	34
felsőszint	723	9	934	11	1 332	16	1 694	20

Forrás: A 2001. évi népszámlálás adatai, valamint a KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2009.

Az iskolai végzettség szintje az egyének egyik legmeghatározóbb szociodemográfiai jellemzője. A modern társadalmi rendszerekben a kedvezőbb gazdasági és társadalmi pozíció elérésében kiemelkedő jelentőséggel bír a megfelelő tudást biztosító iskolai végzettség megszerzése. Számos gazdasági, társadalmi és demográfiai indikátor mentén jellegzetes különbségek fedezhetők fel az egyes iskolázottsági szintek között (például termékenység, életkilátások (Klinger [2007]), mobilitás, munkaerőpiaci érvényesülés stb.). Tehát az iskolázatlan és képzetlen emberek a legtöbb esetben alapvető hátrányról indulnak, amely lemaradás a későbbiekben tovább kumulálódik. Az általános iskolai végzettséggel rendelkezők foglalkoztatottsága kiugróan gyenge – a 15–64 éves korosztályban még a 30 százalékot sem éri el, szemben az EU27 csaknem 50 százalékos mutatójával –, amely igen égető probléma az európai viszonylatban amúgy is rendkívül alacsony szintű magyar gazdasági aktivitást és foglalkoztatottságot tekintve.<sup>9</sup> Az alacsonyabb iskolai végzettség pedig kisebb arányú munkaerő-piaci megjelenést és foglalkoztatottságot, továbbá jelentős bérhátrányt okoz.<sup>10</sup>

Az Európai Bizottság által kidolgozott gazdasági növekedést elősegítő ún. lisszaboni stratégia 70 százalékos összeurópai foglalkoztatottsági célkitűzésének elérésé-

<sup>9</sup> Az Eurostat 2008-as adatai szerint Magyarországon a 15–64 éves korosztály 61,5 százaléka gazdaságilag aktív és 56,7 százaléka foglalkoztatott, míg ugyanezek az arányok az EU27-ben 70,9, illetve 65,9 százalék.

<sup>10</sup> Természetesen nem az a cél, hogy mindenki felsőfokú képesítéssel rendelkezzen, hanem olyan iskolázottsági és képzési struktúra kialakítása, amely idomul a munkaerőpiachoz, növeli a foglalkoztathatóságot. A jelenlegi helyzetet jól példázta, hogy az OECD [2009] legfrissebb összesítése szerint Magyarország még mindig lényegesen elmarad a diplomások arányát tekintve. A 2007-es magyar adat szerint a 25–64 éves népesség körében felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 18 százalék volt, míg az OECD-átlag 27, az EU19-átlag 24 százalék. Ezzel szemben bizonyos képesítések esetén „túlképzettség” tapasztalható, vagyis sok diplomával, illetve érettségivel rendelkező – lehetőségek hiányában – olyan álláshelyeket tölt be, amelyhez nincs szükség ilyen szintű képesítésekre (például adminisztrátor, pénztáros).

hez elengedhetetlenül szükséges a foglalkoztathatóság tényezőinek fejlesztése, elősegítése. A Magyarországon meglévő munkaerő-piaci hátrány leküzdéséhez és mérsékléséhez nélkülözhetetlen az alapkészségek és a további kompetenciák fejlesztése, különös tekintettel az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőkre és az elmaradottabb régiókban élőkre.

#### 4. Regionális különbségek

Témánk szempontjából szólni kell a demográfiai változások területi eltéréseiről. Az egyes régiók szintjén tapasztalható gazdasági lemaradás, számos egyéb tényező mellett, erőteljes kapcsolatot mutat az iskolázottság területi különbségeivel, amelynek egyenes következménye az alacsonyabb gazdasági aktivitás és foglalkoztatottság. Ebből következően a területi különbségek mérséklésének az egyik lehetséges módja az iskolai végzettség területi dimenziókban mért javítása. A területi iskolázottsági előrebecslések szerint az oktatás expanziója a különböző kistérségekben élők végzettségi szintjét kisebb-nagyobb mértékben javítja, összességében pedig közelíti egymáshoz (*Hablicsek* [2007a]). A hátrányos helyzetű kistérségek felzárkóztatását célul tűző programoknak és az oktatáspolitikának sem szabad megfeleledkeznie arról, hogy a demográfiai változások még hazánkban sem azonos mértékben érintik az egyes régiókat. Itt nem ellentétes tendenciákról, hanem sokkal inkább adott időben eltérő intenzitásokról, az irányultságok időbeli elnyúlásáról van szó. Tehát a születések, a halálozások és ezáltal a népességszám és korösszetétel eltérő képet fest az ország régióiban.

Jelenleg a termékenység a Közép-Magyarország és az Észak-Alföld régiókban a legnagyobb (10,5 illetve 10,3 ezrelék), míg az ezer lakosra jutó halálozások száma az Észak-Magyarország és Dél-Alföld régiókban a legkedvezőtlenebb (14,0, illetve 13,8 ezrelék). Így az egyes korcsoportokhoz tartozó népesség régiók szerinti megoszlása is eltérő. Az előrejelzések szerint csak a Közép-Magyarország régióban várható népességtöbblet, melyben nagy szerepet játszik a belső és külső migráció is. Összességében azonban valamennyi régió jelentős öregedésen esik át a következő évtizedekben. A gyermeknépesség legnagyobb számban is a Közép-Magyarország régióban jelenik meg, amely a későbbiekben még tovább növekszik, míg az összes többi régióban csökkenés prognosztizálható. Jelenleg a gyermeknépesség arányát tekintve viszont éppen a Közép-Magyarország régióban a legkisebb a mutató, ugyanakkor Észak-Alföld és Észak-Magyarország régiókban a legmagasabb. Ez az arány azonban a 2020-as évekre valamennyi régióban 14–15 százalék környékére esik vissza. Ezekből is jól látható, hogy mekkora szükség van a központi irányítás és a helyi, re-

gionális politika még szorosabb együttműködésére az oktatási rendszer jövőbeni strukturálásában. (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat

*A népesség száma régióként Magyarországon, 2001–2021*

Régiók	0–14			15–64			65–X		
	éves (ezer fő)								
	2001	2011	2021	2001	2011	2021	2001	2011	2021
Dél-Alföld	230	187	184	932	900	808	219	233	276
Dél-Dunántúl	165	134	126	681	649	572	151	160	191
Észak-Alföld	297	244	229	1 050	1 031	942	217	228	276
Észak-Magyarország	233	189	174	872	824	736	197	208	239
Közép-Dunántúl	191	157	155	775	765	697	155	177	219
Közép-Magyarország	416	424	468	1 961	1 988	1 943	454	505	616
Nyugat-Dunántúl	160	136	137	692	690	629	152	166	206
<i>Összesen</i>	<i>1 692</i>	<i>1 471</i>	<i>1 473</i>	<i>6 963</i>	<i>6 847</i>	<i>6 327</i>	<i>1 545</i>	<i>1 677</i>	<i>2 023</i>

*Forrás:* A 2001. évi népszámlálás adatai, KSH NKI Előreszámítási adatbázis, 2009.

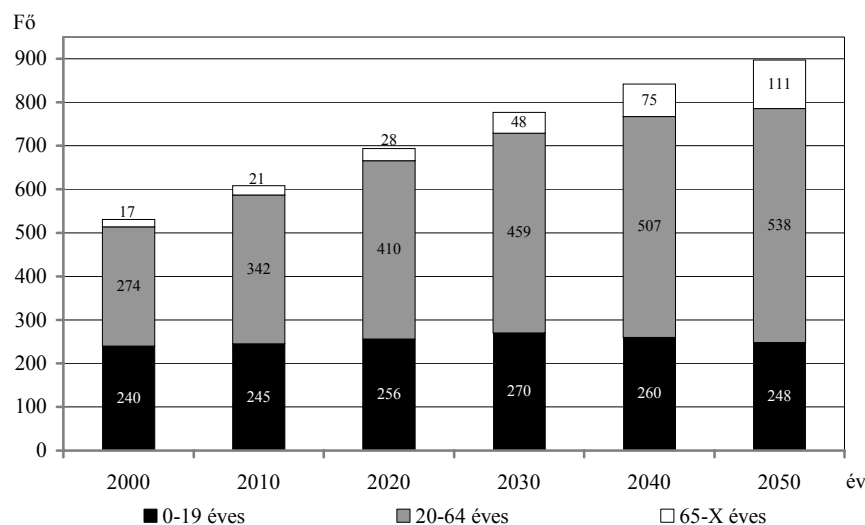
## 5. A roma népesség demográfiai jellemzői<sup>11</sup>

Az oktatáspolitikára is megkerülhetetlen és az egyik leglényegesebb kérdés a roma népesség jövőbeni demográfiai folyamatainak alakulása. A cigányság túlnyomó hányada jelenleg egyértelműen hátrányos helyzetben van munkaerő-piaci, szociális és iskolázottsági szempontból egyaránt. Ezek a gazdasági-társadalmi metszetek összefüggnek, erősítve egymás hatásait. Ebből következik, hogy a cigány népesség iskolázottsági szintjének általános emelésével javulás érhető el a romák társadalmi helyzetében. Vagyis oktatási részvételük növelése az iskolarendszerű képzés magasabb szintjein, a sikeres életpályához szükséges minél magasabb iskolai végzettség megszerzési esélyének megteremtése össztársadalmi integrációjukat is segítheti. Tehát a halmozott hátrányok leküzdésében, az egyre jobban leszakadó roma rétegek felemelésében az oktatási rendszerre és az oktatáspolitikai irányításra döntő szerep hárul.

<sup>11</sup> *Hablicsek* [2000], [2007b] alapján. Ezekben a művekben leírás található a roma népesség vizsgálatának módszertanáról és annak nehézségeiről is.

A cigányság, demográfiai jellemzőit tekintve is lényegesen eltér az országos tendenciáktól. Ez annak köszönhető, hogy a nem roma népesség a demográfiai fejlődés más szakaszában jár, mint a roma népesség, amely a jövőt tekintve, igaz jelentős fáziskéséssel, ugyanarra a „demográfiai ösvényre” lép majd. A cigány népesség termékenysége jelenleg igen magas, aminek hatására létszámuk erőteljesen emelkedik. A teljes roma népesség száma jelenleg körülbelül 600 ezer főre tehető, ami 2021-re közel 700 ezerre, 2050-re pedig 900 ezerre nőhet. Ezzel szemben a magyarországi népességszám fokozatosan csökken, így a roma résznépesség össznépességen belüli aránya évtizedenként egy százalékponttal növekedhet. A közeljövőben valamennyi korcsoportban emelkedik a roma népesség száma és a megfelelő korú népességhez viszonyított aránya. A potenciálisan iskolarendszerű képzést igénybe vevő fiatal korcsoporton (0–19 éves) belül a roma fiatalok aránya a következő 40 év alatt 11 százalékról 16 százalékra nőhet, annak ellenére, hogy 2030-tól a fiatal cigány népesség abszolút száma előre láthatólag csökken. Növekszik a munkaképes korúak aránya is, amely csoport alapvető képzettségi felzárkóztatása a felnőttoktatás kiemelt feladata. Ezekre a változásokra az oktatási rendszernek, megfelelő szegregációellenes és esélyegyenlőségi oktatáspolitikával fel kell készülnie.

8. ábra. A roma népesség alakulása korcsoportonként, 2000–2050



Forrás: *Hablicsek* [2000] 268. old. Alapváltozat.<sup>12</sup>

<sup>12</sup> A roma népesség előreszámításainak ún. alapváltozata szerinti hipotézise közepes termékenységgel (mely szerint a roma termékenység gyermekszáma a jelenlegi 2,4–2,6 körüli szintről 2020 után csökkenhet jelentősebben, és közelítheti meg az országos átlagot) és közepes születéskor várható élettartammal (mely szerint 2050-re a roma férfiak várható élettartama 72 évre, a roma nők pedig 80 évre emelkedne) számol.

Az össznépelességen belüli részarány-növekedéssel szemben a roma népelességen belül viszont éppen a fiatal korosztály súlya csökken a következő évtizedekben. Az ezredfordulón a cigány fiatalok aránya még 45 százalékos volt, ami 2020-ra 36 százalékra, 2050-re pedig már 30 százalék alatti lehet. Ezzel párhuzamosan a 20–64 éves korosztály aránya kezdetben erősen emelkedik, majd stagnál. A legnagyobb mértékben az idős korosztály létszáma és aránya emelkedik, amely növekedés 2030 után gyorsul fel. Ennek következtében a roma népelességen belül a 65 éven felüliek 2000-re számolt 3 százalékos részaránya 2050-re 12 százalék fölé növekedhet. Tehát a hipotézisek alapján a magyarországi roma népelességet dinamikus lineáris növekedés, ugyanakkor egy fokozatos öregedés is jellemezni fogja a következő évtizedekben. (Lásd a 8. ábrát.)

A roma népelesség *iskolázottsági mutatóit* vizsgálva vitathatatlan az össznépelességhez viszonyított képzettségi lemaradásuk. Magas a 15 éves és idősebb roma népelességen belül a legfeljebb 8 általánost végzettek aránya, a középszintű végzettségük is inkább a szakiskolákban (volt szakmunkásképzőkben) szereznek bizonyítványt. Tehát a 8 általánost végző és továbbtanuló roma fiatalok túlnyomó többségben a szakiskolákban folytatják a tanulmányaikat (*Kertesi–Kézdi [2009]*). Ezért az érettségizettek és a diplomások aránya elenyészőnek mondható, vagyis az elmúlt években alacsony volt a részvételük az érettségit adó és a felsőfokú oktatásban. Ily módon a munkaerő-piaci helyzetük bizonytalan, foglalkoztatottságuk szintje alacsony (*Kertesi [2005], [2009]*).

3. táblázat

A 15 éves és idősebb roma népelesség iskolai végzettségének alakulása, 1990–2021

Iskolázottsági jellemzők	1990		2001		2021	
	Fő	Százalék	Fő	Százalék	Fő	Százalék
<i>15 éves és idősebb népelesség száma</i>	284 600	100,0	361 690	100,0	549 130	100,0
8 általánosnál kevesebb	133 450	46,9	123 740	34,2	104 930	19,1
8 általános	124 290	43,7	184 590	51,0	301 390	54,9
középfok érettségi nélkül	22 700	8,0	42 590	11,8	88 670	16,1
középfok érettségivel	3 490	1,2	9 110	2,5	40 050	7,5
felsőfok	670	0,2	1 660	0,5	13 090	2,4

Forrás: *Hablicsek [2007b]*. Alapváltozat.<sup>13</sup>

<sup>13</sup> A roma népelesség iskolázottsági előrebecslésének alapváltozata (mely szerint az átlagos gyermekszám országos szintje 2020-ra 2,6-ra változik) és az iskolázottsági alaphipotézis (mely szerint: 1. a 20–24 éves korosztályban a legalább középfokú végzettségük aránya 2001. évi 4,4 százalékról 2020-ra 20 százalékra emelkedik, 2. a 25–29 évesek között a szakmunkás végzettséggel rendelkezők aránya ugyanezt az időszakot tekintve 18,2 százalékról 30 százalékra változik, 3. az elkövetkező periódusban az érettségizettek 52,5 százaléka fog diplomát szerezni, 4. a legalább szakmunkás végzettségük súlyarányának növekedése arányosan csökkenti a 8 általánost és a 8 osztálynál kevesebbet végzők csoportját) párosításával számol.

A hipotézisek szerint a cigány népesség iskolázottsági mutatóiban javulás várható. 2021-re folyamatosan csökkenhet a 8 általánosnál kevesebbet végzők száma és aránya, amivel párhuzamosan – a 2001-es évet alapul véve – csaknem megduplázódhat az alapképzést szerzők és több mint kétszeresére emelkedhet a szakiskolai végzettséget szerzők száma. Ez mindenképpen üdvözítő oktatáspolitikai eredmény lenne, de hogy ténylegesen pozitív változásról beszélhessünk, ahhoz az oktatási rendszernek biztosítani kell az alapkészségek (írás, olvasás, számolás, szövegértés) tényleges elsajátítását, illetve a piacképes szakmai tudás megszerzését. A további feltételezések szerint az érettségizettek száma több mint négyszeresére, a diplomásoké pedig nyolcszorosára növekedhet, aminek következményeként a 15 éves és idősebb roma népességben az együttes arányuk 2–3 százalékról 10 százalékra változna. (Lásd a 3. táblázatot.)

Az oktatási rendszer egyértelmű feladata a növekvő számú fiatal roma népesség befogadása és hatékony iskoláztatása. Az oktatási szegregáció mérséklése, az oktatási esélyegyenlőség megteremtése kétségtelenül a szakmapolitikai döntéshozók felelőssége. Nem szabad elfelejteni azonban azt sem, hogy a roma népesség felől is hajlandóságnak kell mutatkoznia az egyre magasabb képzettség megszerzésére. Ehhez megfelelő támogatást és feltételeket kell teremteni, valamint tájékoztatni kell őket a tanulási lehetőségekről és a magas szintű tanulás szükségességéről.

## 6. Az oktatás infrastrukturális, személyi és pénzügyi feltételei

Az előzőkben bemutattuk, hogy az iskolás korú népesség számának csökkenése, valamint az iskolarendszerbe bekapcsolódó tanköteles koron túli korosztályok szinte folyamatos növekedése miatt emelkedtek és előreláthatóan – hathatós oktatáspolitikai intézkedéseket feltételezve – a jövőben is emelkedni fognak az egyes korévekhez tartozó oktatási részvételi arányok.<sup>14</sup> Mindezekből következően a társadalom egészének iskolázottsági szintje is egyre nőtt, ami az iskolázási „boom” hatására tovább fog javulni. De látni kell, hogy a részvételi hányadok növekedése és az ebből adódó magasabb képzettségi színvonal nem jelenti a diáklétszám növekedését, ráadásul az idősebb korosztályok csökkenő részvételi hajlandóságának jelei is mutatkoznak. Az iskolarendszerű képzésbe kapcsolódók létszámának eddigi – és a jövőbeni némileg stagnáló periódus után is várható – jelentős csökkenése nagyban befolyásolja az oktatási rendszer intézményi, személyi és pénzügyi viszonyait, feltételeit.

<sup>14</sup> Ennek megvalósulásához elsősorban az idősebb korosztályok és a roma népesség körében van potenciális „merítési” bázis esély.

Az oktatási egységes nemzetközi osztályozási rendszerének (ISCED) felosztása némileg eltér a hagyományos és korábban megszokott magyar oktatási struktúra tagolásától. Az alapfokú oktatás a magyar általános iskola alsó tagozatának (ISCED1), az alsó középfokú oktatás pedig a felső tagozatának felel meg (ISCED2). Vagyis Magyarország egybevonat alapfokú és alsó középfokú oktatást tart fenn, amit figyelembe kell venni a nemzetközi összehasonlítások során. A felső középszintű oktatás-hoz pedig az eddigi középszintű képzések – szakiskola, szakközépiskola, gimnázium – tartoznak (ISCED3). Erre épülnek rá a különböző technikai, de nem felsőoktatási szintű képzések (ISCED4). Ezt követi a felsőfokú szakképzés, illetve a főiskolai/egyetemi szintű képzések, az alap-, a mester-, és az osztatlan felsőfokú képzések (ISCED5), valamint a doktori képzések (ISCED6).

A KSH adatai szerint jelenleg az óvodai nevelésben egy gyermekcsoportra 23 gyermek jut, tehát egy fővel több mint az ezredfordulón. Az óvodai férőhelyek kihasználtsága 92 százalékos. Az egy általános iskolai osztályban tanulók száma 20 fő, amely az elmúlt években nem változott. A szakiskolákban ugyanez a viszonyszám a 2001/2002-es tanévben mért 25-ről 22-re, a szakközépiskolákban 27-ről 26-ra, a gimnáziumokban pedig 28-ról 29-re változott. Nemzetközi összehasonlításban Magyarország az OECD-országok átlagos osztálylétszámait tekintve a középső harmadba esik (OECD [2009]).

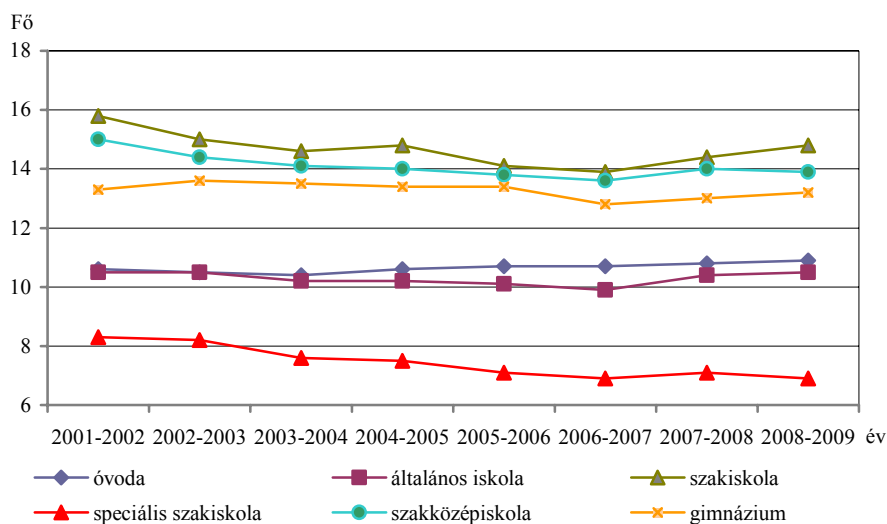
Az intézményrendszer felől közelítve megállapítható, hogy ma Magyarországon 6 923 közoktatási intézmény található, ebből 2 562 óvoda, 2 375 általános iskola, 591 szakiskola, 704 szakközépiskola, valamint 621 gimnázium. A feladatellátási helyek<sup>15</sup> száma együttesen 10 199, amelyből 4 355 óvodai, 3 363 általános iskolai, 736 szakiskolai, 908 szakközépiskolai és 837 gimnáziumi feladatellátási hely. A 2001/2002-es tanévhez viszonyítva jelentős csökkenés az *óvodák* és az *általános iskolák* számában állt be, ezek száma közel héttizedére esett vissza. Ennél kisebb mértékben csökkent az óvodai és általános iskolai feladatellátási helyek száma. A *középszintű közoktatási intézmények* száma az utóbbi években ingadozott, a feladatellátási helyek száma viszont némiképp emelkedett, ami az intézményeknek a csökkenő diákbázis miatti horizontális és vertikális terjeszkedését mutatja. A *felsőoktatási intézmények* száma 70, ebből 30 állami (18 egyetem és 12 főiskola). A karok száma 172, ebből állami fenntartású intézményben összesen 127 kar működik. A demográfiai folyamatok tükrében a minőségi oktatás fejlesztése érdekében át kell gondolni, hogy szükség van-e ennyi akkreditált felsőfokú intézményre<sup>16</sup>, amelyek sok esetben a mennyiségi elvek mentén toborozzák a hallgatókat. Ez a „felhígulási” folyamat óhatatlanul a minőség rovására megy, amely a munkaerőpiacon egyre értéktelenebb tudást és diplomát eredményez.

<sup>15</sup> Az intézmény igazgatási szervezetén belül a székhelyen vagy más telephelyen működő intézményegység, valamint a székhelyen, illetve az azonos telephelyen, de eltérő közoktatási feladatot ellátó intézményegység.

<sup>16</sup> Ha megnézzük a tudás és a versenyképességi potenciáljában kiemelkedő Finnországot, ott mindössze 20 felsőfokú intézmény található, amit a náluk jelenleg zajló egyetemi reform szerint tíz intézménybe vonnának össze.

Az egy pedagógusra jutó tanulólétszámot vizsgálva elgondolkodtató kép tárul elénk. Az OECD 2007-es adatai szerint a magyar diák/tanár arány óvodában 10,8, alapfokon és alsó középfokon egyaránt 10,2, felső középfokon 12,1. Ezzel szemben az OECD-országok átlaga sorrendben 14,9; 16; 13,2 illetve 12,5, az EU19-átlag pedig 13,9; 14,4; 11,5, illetve 11,4 (OECD [2009]). Tehát Magyarország ezen a téren – elsősorban az alacsonyabb képzési szintek tekintetében – az elsők között szerepel, az európai országokhoz viszonyítva rendre alacsonyabb értékekkel. Az egy pedagógusra jutó tanulók számának alakulását nyomon követve jól kirajzolódik, hogy a pedagógusok száma nem követte a népesedési trendeket. Az egyes oktatási szintenkénti mutatószámokban csak az utóbbi években tapasztalható némi növekedés. (Lásd a 9. ábrát.)

9. ábra. Az egy pedagógusra jutó tanulók száma Magyarországon 2001/2002 és 2008/2009 között



Forrás: OKM [2009].

A demográfiai folyamatok ismeretében elengedhetetlen a tanárlétszám csökkentése. Ezzel párhuzamosan törekedni kell a nevelők, tanárok minőségi kiválasztására, hiszen a pedagógusi színvonal sem éri el a megfelelő szintet. Ez egyrészt a tanárképzésre jelentkezők számának drasztikus csökkenése miatt következhetett be, akik közül szinte már mindenki felvételt nyer valamilyen pedagógusi pályára.<sup>17</sup> Másrészt rendkívül nagy a pályaelhagyás és a kontraszelekció, amelynek fontos előidézője a pedagógusok alacsony bérezése (Polónyi–Timár [2006b]). Ennek következtében a

<sup>17</sup> Megjegyzendő, hogy az 1990-es évek elején még csak minden harmadik jelentkezőt vettek fel.



jobb képességűek a tanárinál magasabb jövedelmet biztosító állásokra váltanak. A nagyobb anyagi elismerés mellett, véleményem szerint, ugyanilyen fontos a pedagógus szakma presztízsének, társadalmi elismertségének növelése. Az iskolai szegregáció a pedagógus társadalomban is érvényesül, vagyis egyre nagyobb a minőségi szakadék az „elitiskolákban”, illetve a „lecsúszó”<sup>18</sup> iskolákban tanítók között. A jobb képességekkel és körülményekkel rendelkezők nem szívesen mennek a térbeli és társadalmi szegregáció veszélyét is magában hordozó hátrányos helyzetű kistérségek, települések, illetve településrészek oktatási intézményeibe. Így nem kerülnek kapcsolatba HHH-s (halmozottan hátrányos helyzetű), illetve sajátos nevelést igénylő gyermekekkel, pedig éppen közöttük lenne rájuk a legnagyobb szükség.

A költségvetés oktatási kiadásainak alakulása többféle dimenzió mentén elemezhető. Jól látható az oktatás jelentősége az oktatási célú kiadásoknak az összes állami kiadáson belüli arányából. Ez Magyarországon az 1990-es 9,6 százalékos szintről egy kezdeti csökkenő tendencia után, 2003-ban érte el a tetőpontját (12,3%), majd ezt követően, 2007-re 9,5 százalékra apadt. Igen gyakran az oktatásra fordított kiadásoknak a GDP százalékában mért nagyságát elemzik, hiszen ez figyelembe veszi az adott ország gazdasági lehetőségeit is. Ez a mutató magyar viszonylatban 1990-ben 5,7 százalék, az ezredfordulón 5 százalék volt, míg a 2008-as előzetes adat 4,8 százalékos szintet jelez.

Nemzetközi összehasonlítást véve alapul 2006-ban az oktatási kiadásoknak az összes államháztartási kiadáson belüli aránya Magyarországon 10,4 százalék, az OECD-átlag 13,3 százalék, az EU19-átlag pedig 12,2 százalék volt. A GDP százalékában értelmezett mutató pedig Magyarország esetében 5,4 százalék, az OECD-átlag 5,3 százalék, míg az EU19-átlag 5,4 százalék volt. Az összehasonlítást tovább finomítja az egy tanulóra jutó oktatási költségeknek az egy főre jutó GDP arányában való vizsgálata. Ezzel kiszűrhetők az egyes országok összevetésekor az iskoláskorú népesség eltérő számából adódó különbségek. Magyarországot tekintve 2006-ban ez az arányszám az OECD-átlagnál némileg alacsonyabb és egy kicsit meghaladja az EU19 átlagát. Ha külön nézzük az egyes oktatási szinteket, akkor megállapítható, hogy az egy főre jutó óvodai és általános iskolai ráfordítások az egy főre jutó GDP százalékában jóval meghaladják az OECD-országok és az EU19 országainak az átlagát. Ráadásul ezen mutató mentén az ezredfordulót követően – az OECD-átlag szerény emelkedése mellett – számottevő növekedés következett be hazánkban. Viszont a középszintű oktatás fajlagos ráfordításai észrevehetően elmaradnak a nemzetközi átlagoktól, mely lemaradás – a rendelkezésre álló 2006-os évi adatokat tekintve –, az arányszám csökkenéséből adódóan még nőtt is a 2000-es évhez képest. Magyaror-

<sup>18</sup> Azokat az iskolákat tekintem „lecsúszó” iskoláknak, amelyek infrastrukturális és pénzügyi szempontból, valamint a minőségi jellemzők mentén (például továbbtanulási arányok, hallgatóiteljesítmény-mutatók, tanulók szociodemográfiai háttere, pedagógiai munka hatékonysága, intézményi kapcsolatrendszer stb.) egyre kedvezőtlenebb helyzetbe sodródnak.

szágon 2000 és 2006 között a legnagyobb arányú változás a kutatás-fejlesztési tevékenységeket is magában foglaló felsőfokú oktatási ráfordításokban történt, amely majd 20 százalékponttal csökkent, így az OECD-átlag és az EU19-átlag alá esett.

4. táblázat

*Az egy főre jutó kiadások az egy főre jutó GDP arányában az egyes oktatási szintek szerint az OECD, az EU19 országokban, valamint Magyarországon, 2000–2006*

Oktatási szintek	Magyarország		OECD-átlag		EU-19 átlag	
	2000.	2006.	2000.	2006.	2000.	2006.
	évben (százalék)					
Óvoda	21	25	17	18	n.a	18
Alapszint*	18	26	19	20	n.a	19
Alsó középszint**	17	23	23	23	n.a	22
Felső középszint***	23	21	26	26	n.a	26
Felsőszint****	58	35	42	40	n.a	38
Együtt	24	25	25	26	n.a	24

\* Általános iskola alsó tagozat.

\*\* Általános iskola felső tagozat.

\*\*\* Középszintű oktatás.

\*\*\*\* Kutatás-fejlesztési tevékenységekkel együtt.

Forrás: OECD, *Education at a Glance 2003, 2009.*

A szakértők nagy része egyetért abban, hogy a magyar oktatási rendszer pazarlóan működik. Az oktatási reform keretein belül már elkezdődtek olyan intézkedések, amelyek hatékonyabb erőforrás-felhasználást és minőségi változást eredményezhetnek. Ilyen a közoktatási teljesítménymutató alapján történő finanszírozás, amely egy összetett indikátor és az oktatásszervezés költségigényét meghatározó paramétereket tartalmazza (például csoport, illetve osztály átlaglétszám, foglalkoztatási időkeret, a pedagógusok kötelező heti óraszám). Egyes számítások szerint a hazai közoktatás rendszerében az elkövetkező öt évben körülbelül 50 milliárd forintnyi megtakarítással számolhatunk. Ezek a megtakarítási lehetőségek elsősorban a demográfiai okok miatt csökkenő diáklétszámból, az egy tanárra jutó tanulók arányának az európai átlagokhoz történő közelítése következtében csökkentendő pedagógusi létszámokból, valamint az újonnan bevezetett közoktatási finanszírozásból adódnának (Lannert [2009]). A felsőoktatásban a csökkenő hallgatói bázis és a már most jelentkező túlkínálat, a felsőoktatási beiskolázási arányok újragondolását követeli meg. Az államilag finanszírozott helyek csökkentésével több tízmilliárdos költségvetési megtakarítás lenne elérhető.

Az EU Gazdaságpolitikai Bizottságának előrejelzése szerint a GDP százalékában mért, kizárólag a demográfiai összetétel változásából adódó, életkorral összefüggő magyar oktatási kiadások 2004. évi 4,5 százalékhoz képest kismértékben – 2030-ig 1 százalékponttal, illetve 2050-ig 0,7 százalékponttal – csökkenhetnek majd (EPC [2006]). Ez a csökkenés azonban nem feltétlenül fog bekövetkezni, hiszen az Európai Unió oktatáspolitikai célkitűzései, az élethosszig tartó tanulás modellje és az oktatás minőségének hathatós javítása új források bevonását követeli meg. Álláspontom szerint téves az a gondolat, hogy a magyar oktatási rendszerben a demográfiai és gazdaságracionalizálási folyamatok következtében fellelhető megtakarítási forrásokat kivonjuk az oktatásból. Inkább célszerű lenne ezen lehetséges összegek főbb stratégiai célok mentén történő átcsoportosítása (például élethosszig tartó tanulás folyamata, pedagógusi fizetések emelése), hiszen a magyar társadalom és gazdaság fejlődése és versenyképessége szempontjából elengedhetetlen a humán erőforrásba való befektetés.

A magyar oktatási rendszer változatlanul hatékonysági és egyben eredményességi problémákkal küzd. Ezt jól mutatja, hogy az európai viszonylatban igen alacsony diák/tanár arány ellenére sem javultak szignifikánsan a PISA-vizsgálatok készségfelmérésének teljesítményei. Ugyanakkor a PISA-eredmények azt is megmutatták, hogy az oktatási ráfordítások és a képzési outputok közötti kapcsolat nemzetközi viszonylatban igencsak mérsékelt. Ez nem jelent egyebet, minthogy a pénzügyi szabályozás mellett más feltételek egyidejű teljesülése is szükséges a magas színvonalú képzésekhez.

## 7. Az oktatási rendszerrel kapcsolatos jövőbeni elvárások

A kora gyermekkori nevelés és oktatás fejlesztésére egyértelműen nagyobb hangsúlyt kell fektetni a továbbiakban, hiszen a gyermekekbe történő befektetés alapozza meg a jövő társadalmát. A minőségi bölcsődei, óvodai nevelés segíti a gyermekek későbbi fejlődését, valamint a hátrányos helyzet enyhítésében is szerepet játszik. Ennek egyik lépése az óvodai ellátás megkezdése hároméves kortól. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium tájékoztatása szerint a bölcsődés korú (6 hónapostól 3 és fél éves korig) gyermekek 10 százaléka részesül bölcsődei ellátásban, az óvodáztatási arány nem éri el a 90 százalékot. Ezek tekintetében az európai uniós iránycél 2010-ig 30, illetve 100 százalék. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi bölcsődei férőhelyek számát meg kellene háromszorozni, de első lépésben minimum 10–15 ezerrel kéne bővíteni. A kora gyermekkori nevelés fejlesztése a női foglalkoztatottság elősegítésében és növelésében is szerepet játszhat. A családtámogatási rendszer átalakításá-

val<sup>19</sup> még nagyobb kereslet várható a napközbeni gyermekellátás iránt. Ehhez azonban nélkülözhetetlen a bölcsődei hálózat fejlesztése, amely a jövő egyik legnagyobb megoldásra váró feladata. A fejlesztéseknél figyelembe kell venni, hogy mind a bölcsődei, mind az óvodai hálózathoz való hozzáférés egyenetlenül oszlik meg az ország régióiban. A KSH adatai alapján számolt bölcsődei férőhelyhiány<sup>20</sup>, illetve az óvodai férőhelyek 92 százalékos kihasználtsága ellenére jelentkező óvodai férőhelyhiány nem a kistérségeken okozza a legnagyobb gondot, hanem Budapest és a nagyobb városok agglomerációjában.

Az iskolákban megszerzett képzettségek sok esetben nem esnek egybe a gazdasági és a társadalmi szereplők igényeivel, amely fontos kihívása a jelenlegi magyar oktatási rendszernek. Az alapképzettségek és kulcskompetenciák megszerzése nélkülözhetetlen a fenntartható fejlődés alapjául szolgáló humán erőforrás optimalizálásához. Ez minőségi alapképzés nélkül elképzelhetetlen. A közép- és felsőfokú oktatási szinteken a gazdasági szereplők szerepvállalása mellett olyan képzési struktúrát érdemes kialakítani, amely teljes mértékben megfelel a munkaerőpiac és a tudásalapú társadalom által támasztott követelményeknek. Tehát olyan képzéseket kell preferálni és finanszírozni, amelyekre van piaci kereslet. Ennek feltárásához aktív és folyamatos együttműködés ajánlott az oktatáspolitikai és piaci szereplők között. Az állami feladatellátáshoz szükséges munkaerők képzése esetén is elengedhetetlen a demográfiai és társadalmi változásokhoz, igényekhez való alkalmazkodás. Többek között több orvosra, egészségügyi és szociális dolgozóra lesz szükség, míg kevesebb pedagógusra. Ezért is meghatározó a jelenleg tipikussá vált egészségügyi hiányszakmák (például orvos, ápoló) felszámolása, valamint a brain-drain (agyelszívás) jelenségének mérséklése. A pedagógusok képzésénél némi szemléletváltás indokolt, amely nyomán nagy hangsúlyt kell fektetni az újfajta tanítási módszerek megismertetésére, a szakmai tudás mellett olyan kulcskompetenciák javítására, mint az informatikai jártasság, a nyelvtudás, az alapvető demokráciaelméleti, a gazdasági, társadalmi és állampolgári ismeretek, kommunikációs készség, innovatív szemlélet, kreativitás, alkalmazkodókészség, összefüggésekben való gondolkodás, valamint a gyakorlati oktatásra. Utóbbit tekintve a jelenlegi 0,5 éves plusz gyakorlat helyett – az alapvető európai tendenciákhoz is igazodva – érdemesebb volna ún. bevezető szakaszt létrehozni. Ekkor a végzett hallgató kvázi gyakorló tanárként funkcionálhatna a tapasztaltabb tanárkollégák mentorálása mellett. Ez lehetővé tenné, hogy az egységes képzésben<sup>21</sup>

<sup>19</sup> A 2010. április 30-a után született gyermekek esetében a gyed-jogosultsághoz szükséges munkaviszony ideje fél évről egy évre emelkedik, a gyes időtartama pedig háromról két évre csökken.

<sup>20</sup> 2008-ban a bölcsődék férőhely-kihasználtsága 130 százalékos volt (KSH [2008]).

<sup>21</sup> A bolognai folyamat részeként kialakított egységes tanárképzés megítélése jelenleg is vita tárgya. Sokak véleménye szerint az egységes tanárszak túlzottan a szakmai szempontok és a diszciplinaritás rovására megy. Egyik ellenérv, hogy rendkívül nagy különbségek vannak az egyes tantárgyak oktatása között (például matematika- vagy zenetanár), továbbá más felkészültséget igényel az általános iskolai, mint a középiskolai oktatás, vagy például a szakos osztályok tanítása stb.

képzett pedagógus célirányosan fejlesztesse szaktudományos, illetve pedagógiai felkészültségét. Ugyanilyen fontos a tanári pálya vonzóvá tétele, valamint a pedagógus pálya életút modelljének kidolgozása. Tehát erőteljesen javasolt a pedagógusok mennyiségi és minőségi képzési kritériumainak, valamint bérezési rendszerének további átgondolása.

Az elkövetkezőkben hangsúlyozottan figyelni kell arra, hogy a demográfiai folyamatokhoz és a változó gazdasági-társadalmi környezethez rugalmasan alkalmazkodó, de egyúttal racionális költség és erőforrás-kalkuláció valósuljon meg. Ennek érdekében a túlaprózódott irányítási mechanizmusok egyszerűsítésére, a megengedő oktatásfinanszírozás szigorítására, a létszámigények és támogatások racionalizálására, a minőség és teljesítményközpontú kritériumok széles körű bevezetésére, valamint az élethosszig tartó tanulási folyamat és a felnőttképzés nagyobb támogatására lenne szükség. Ezek megvalósítása elsősorban a jövőbeni tendenciák ésszerű figyelembevételén alapul, továbbá a központi és helyi/regionális oktatáspolitikai irányítók és szereplők szakmai egyeztetésein is múlik.<sup>22</sup>

A fokozatosan idősödő magyar társadalomban is különös jelentőséggel bír az egész életen át tartó tanulás koncepciója, amely mentén fejleszthetők és megőrizhetők a szellemi erőforrások. Az élethosszig tartó tanulás célkitűzése három fő irányvonal mentén jelenik meg: 1. a gazdasági versenyképesség fokozása, 2. az egyéni életutak sikeresebbé tétele, 3. a társadalmi kohézió, a társadalmi integráció, a társadalmi szolidaritás, valamint az esélyegyenlőség<sup>23</sup> erősítése. Ennek keretein belül olyan alkalmazható tudás megszerzését kell biztosítani, ami hatékony segítségül szolgál az egyre gyorsabban változó gazdasági-társadalmi elvárások rugalmas teljesítéséhez (alapkészségek, kulcskompetenciák). Továbbá lényeges olyan ismeretek elsajátítása is, amelyek a közösségben, a társadalomban való együttélést szolgálják, illetve könnyítik meg, vagyis amelyek erősítik a társadalmi együttélés kompetenciáit.<sup>24</sup> A mentalitásbeli változás mindenek előtt az oktatás és nevelés útján valósítható meg. Tehát ez az új oktatási személet képes biztosítani azt a tudásháttérrel, amely tartósan megalapozhatja a fenntartható növekedést.

\*

Dolgozatomban a teljesség igénye nélkül olyan szempontokat kívántam felmutatni, amelyekre az oktatási rendszer irányítóinak és az oktatási kérdésekkel foglalkozó szakembereknek feltétlenül figyelniük kell a jövőbeni stratégiai döntések meghozatalánál. Ezek mindegyike külön-külön is sokkal mélyebb és átfogóbb elemzést igényel.

<sup>22</sup> Minden esetben számolni kell a demográfiai változások regionális különbségeivel is.

<sup>23</sup> A demográfiai indokok mellett az egyenlő esélyek megteremtése szempontjából is rendkívül fontos a roma népesség hatatos bevonása az oktatási rendszer különböző szintjeire.

<sup>24</sup> Ebből a szempontból Magyarország feltétlenül rendelkezik fejlődési kapacitással (Széll [2009]).

nyelne, amelyre jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem térhettem ki. Mivel az oktatási rendszer működése igen összetett, ezért az oktatással összefüggő kérdések megválaszolása, a megoldási módok felkutatása és megvalósítása hosszú és átgondolt folyamat eredményeként születhet csak meg. A különböző szakmai, gazdaság- és társadalompolitikai, valamint nevelési elgondolások folyamatos ütköztetése és egyeztetése által olyan jövő kialakítása valósulhat meg, amely hozzájárulhat az egyéni és osztársadalmi életminőség fejlődéséhez. Ehhez azonban már most el kell kezdeni a feltáró, elemző és egyben értelmező munkát, vagyis fel kell térképezni a lehetséges tendenciákat, amely által időben el lehet kezdeni az alkalmazkodást, sőt alakítani is lehet a jövőt. Hiszen az bátran kijelenthető, hogy a versenyképes, az egyéni és osztársadalmi szintű gazdasági prosperitást és fejlődést szolgáló tudástőke megszerzése az elkövetkező évtizedekben is kulcsfontosságú marad.

## Irodalom

- ANDORKA R. [2006]: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó. Budapest.
- DÁNYI D. [1997]: *Magyarország népessége*. In: *Kollega Tarsoly I.* (szerk.): *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Babits Kiadó. Szekszárd.
- EB (EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA) [2005]: *A demográfiai változások kihívása, a nemzedékek közötti szolidaritás új formái – Zöld könyv*. COM(2005) 94 végleges. Brüsszel. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0094:FIN:HU:PDF> (Elérés dátuma: 2009. május.)
- EB (EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA) [2006]: *A Bizottság közleménye – Európa demográfiai jövője: kovácsoljunk lehetőséget a kihívásból!* COM(2006) 571 végleges. Brüsszel. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571:FIN:HU:PDF> (Elérés dátuma: 2009. május.)
- EB (EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGA) [2009]: *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az Unióban az idősödő népesség hatásának kezeléséről (2009-es jelentés az idősödésről)*. COM(2009) 180 végleges. Brüsszel. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0180:FIN:HU:PDF> (Elérés dátuma: 2009. május.)
- EC (EUROPEAN COMMUNITIES) [2007]: *Europe's Demographic Future: Facts and Figures on Challenges and Opportunities*. [http://www.mature-project.eu/materials/demo\\_report\\_2007\\_en.pdf](http://www.mature-project.eu/materials/demo_report_2007_en.pdf) (Elérés dátuma: 2010. február.)
- EPC (ECONOMIC POLICY COMMITTEE) [2006]: *Impact of Ageing Populations on Public Spending on Pensions, Health and Long-Term Care, Education and Unemployment Benefits for the Elderly. Summary Report*. ECFIN/EPC(2006)REP/238 final. Brussels. <http://register.consilium.eu.int/pdf/en/06/st06/st06119.en06.pdf> (Elérés dátuma: 2010. február.)
- GÁBOS A. – KOPASZ M. [2008]: *Demográfiai folyamatok*. In: *Tóth István Gy.* (szerk.): *Tárki-UniCredit Európai társadalmi jelentés 2008*. TÁRKI Alapítvány. Budapest. [http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080414\\_tanulmany.pdf](http://www.tarki.hu/hu/news/2008/kitekint/20080414_tanulmany.pdf) (Elérés dátuma: 2009. május.)

- GIANNAKOURIS, K. [2008]: *Ageing Characterises the Demographic Perspectives of the European Societies*. Statistics in Focus. 72. Eurostat. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY\\_OFFPUB/KS-SF-08-072/EN/KS-SF-08-072-EN.PDF](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-072/EN/KS-SF-08-072-EN.PDF) (Elérés dátuma: 2009. május.)
- HABLICSEK L. [2000]: Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In: Horváth Á. et al. (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó. Budapest.
- HABLICSEK L. [2007a]: Népelegünk következő évtizedei – különös tekintettel a területi különbségekre. *Demográfia*. 50. évf. 4. sz. 392–429. old. [http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2007\\_4/Hablicsek.pdf](http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2007_4/Hablicsek.pdf) (Elérés dátuma: 2010. február.)
- HABLICSEK L. [2007b]: A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések. *Kisebbségkutatás*. 4. sz. [http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk\\_2007\\_04/cikk.php?id=1511](http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2007_04/cikk.php?id=1511) (Elérés dátuma: 2009. május.)
- HABLICSEK L. [2008]: Demográfiai kihívások. In: Palánczai T. et al. (szerk.): *Kataklizmák csapdája*. TSR Model Kft. Budapest.
- JÓZAN P. [2006]: Népesedési viszonyok másfél évtizeddel a rendszerváltozás után. In: Pritz P. et al. (szerk.): *A magyar tudomány a gazdaságért és a társadalomért. A Magyar Köztársaság Kormánya és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás keretében végzett stratégiai kutatások főbb eredményei (2005–2006)*. MTA. Budapest. [http://mta.hu/fileadmin/2007/02/MTA-MEH\\_2006.pdf](http://mta.hu/fileadmin/2007/02/MTA-MEH_2006.pdf) (Elérés dátuma: 2009. május.)
- KERTESI G. [2005]: *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris Kiadó. Budapest.
- KERTESI G. [2009]: Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. Számítások a 2003. évi országosan reprezentatív romafelvétel adatain. In: Fazekas, K. et al. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. Budapest.
- KERTESI G. – KÉZDI G. [2009]: Roma és nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. In: Fazekas K. (szerk.): *Oktatás és foglalkoztatás*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. 122–136. old. [http://econ.core.hu/file/download/ktik/ktik12\\_13\\_tovabbtanulas.pdf](http://econ.core.hu/file/download/ktik/ktik12_13_tovabbtanulas.pdf) (Elérés dátuma: 2009. május.)
- KLINGER A. [2007]: A halandóság társadalmi különbségei Magyarországon a XXI. század elején. *Demográfia*. 50. évf. 2–3. sz. 252–281. old. [http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2007\\_2-3/Klinger3.pdf](http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/2007_2-3/Klinger3.pdf) (Elérés dátuma: 2010. február.)
- KOVÁCS L. [2004]: Quo vadis, Európa? – A népességszám alakulása a XX. században és a XXI. század első felében. *Magyar Tudomány*. CXI. kötet – Új folyam. IL. kötet. 7. sz. 708–717. old. <http://www.matud.iif.hu/2004-07.pdf> (Elérés dátuma: 2009. május.)
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2009]: *Magyar statisztikai évkönyv, 2008*. Budapest.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2009]: *Szociális statisztikai évkönyv, 2008*. Budapest.
- LANNERT J. [2009]: A demográfiai folyamatok hatása a közoktatás költségvetésére. In: Fazekas K. et al. (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért 2008*. Ecostat. Budapest.
- OECD (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) [2009]: *Education at a Glance 2009. OECD Indicators*. Paris. <http://www.oecd.org/dataoecd/41/25/43636332.pdf> (Elérés dátuma: 2009. május.)
- OKM (OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM) [2009]: *Oktatás-statisztikai évkönyv, 2008/2009*. Budapest.

- POLÓNYI I. – TIMÁR J. [2006a]: *Oktatáspolitikai és demográfia*. Kutatás Közben. 274. sz. Felsőoktatási Kutatóintézet. Budapest. [http://www.hier.iif.hu/hu/kutatas\\_kozben.php](http://www.hier.iif.hu/hu/kutatas_kozben.php) (Elérés dátuma: 2010. február.)
- POLÓNYI I. – TIMÁR J. [2006b]: A pedagógusprobléma. *Új Pedagógiai Szemle*. 56. évf. 4. sz. 15–31. old. <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=2006-04-ta-Tobbek-Pedagogusproblema> (Elérés dátuma: 2010. február.)
- SZÉLL K. [2009]: Az egész életen át tartó tanulás folyamata lakossági szemmel. *Műhely*. Ecostat. Budapest. [http://www.ecostat.hu/download/muhely/ECOSTAT\\_muhely\\_090330\\_3.pdf](http://www.ecostat.hu/download/muhely/ECOSTAT_muhely_090330_3.pdf) (Elérés dátuma: 2009. június.)
- VASKOVICS L. [2000]: A posztadoleszcencia szociológia elmélete. *Szociológiai Szemle*. 10. évf. 4. sz. 3–20. old. <http://www.socio.mta.hu/mszt/20004/vaskovic.htm> (Elérés dátuma: 2009. december.)

## Summary

According to population projections, overpopulation is threatening the Earth. In contrast with this, the population is expected to decline in almost all European countries. Nevertheless, the demographic situation of Europe, like that of most developed regions, is even better characterized by a drastic change in the age structure. Population is becoming older and older primarily as a result of sustained low fertility and increasing life expectancy. Thus, the dependency rate and the ageing index are being gradually and cyclically – because of the baby boom generations – increased in countries of the European Union, including Hungary. Ageing is more and more becoming an enormous challenge, because it has significant implications for the economy and society of the countries.

The present paper firstly provides projected long-term demographic trends and the main indices of demographic change in Europe and Hungary. Then it analyses the current structure of the Hungarian educational system as well as its determining factors and components. The aim of this study is to present possible future trends and to turn the decision-makers' attention to some essential aspects so that they can make correct strategic decisions in the field of education.